

İNSANIN ÂHİRET İSTİKÂMETİNE OLUMLU VEYA OLUMSUZ MANADA ETKİ EDEN FAKTÖRLER

Lokman BEDİR*

Öz

Dünyada 'ahiret yolcusu' olarak bulunan insan, her ne kadar irade sahibi olarak yaratılmışsa da, bazı faktörler insanın tercihlerini etkileyebilmektedir. Bu tercihleri sonucunda insanın ahiret yolculuğu cennet veya cehennemde noktalanabilecektir. Bu sebeple ahiret yolundaki insanın, bu iki ebedi mekâna yönelik tercihlerini etkileyen faktörler önem arz etmektedir. İnsanın tercihlerini etkileyen şeylerin en önemlileri şunlardır: Allah'ın (cc) hidayet etmesi veya saptırması, ahiret yolculuğunun kılavuzları olan peygamberler ve kitaplar, fitrat, akıl, vicdan, aile büyükleri, çevre, iletişim araçları, maddi ve manevi imkânlar, ibretlik olay ve musibetler, insan ve cin şeytanları. Yukarıda sayılan şeyler fiillerinin tercihinde insanı etkilemekte, ancak mecbur etmemektedirler. Onlar sadece birer etken konumundadırlar. Zira insan dünyada hayır ve şerle imtihan edilmektedir. İnsanın tercihlerini etkileyebilen sebepler eğer icbar derecesine çıksaydı o zaman insanın imtihanından bahsedilmezdi. Sonuç olarak şunu söylemek mümkündür: İnsan tercihlerinde bir takım faktörlerin etkisinde kalabilir. Ancak son karar kendisine aittir. Bu sebeple yaptıklarından mesuldür.

Anahtar Kelimeler: İstikamet, tefsir, sebep, etki, tercih, sonuç, cehennem, cennet.

Positive Or Negative Sense Factors Affecting To Hereafter The Direction Of The Human

Abstract

Although the person who is regarded as the 'hereafter passengers' in the world is created as the owner of free will, some causes can affect the preferences of the people. Because of this preference, the journey of the hereafter may result in heaven or hell. For this reason, the things affecting the preferences of the people on the way path to the two eternal spaces are significant. Some of the things that affect people's choices are: the guiding or diversion of Allah (cc), prophets and books which are the guides of the journey of the hereafter, nature, mind, conscience, family elders, environment, means of communication, material and spiritual possibilities, human and demonic devils. The things listed above can affect the person in the choice of their actions, but they do not oblige. They are only one factor. Because human being is tested in the world with goodness and evil. If the reasons that obligation affect the preferences of the person were to go up to the level of the cold, then the test of the person would not be mentioned. As a result it is possible to say; it can be influenced by a number of causes in human preferences. But the final decision is his own. He is also responsible for what he does.

Key words: Direction, commentary, reasons, influence, preference, conclusion, hell, heaven.

* Dr., İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, lokman_bedir@hotmail.com. Bu makalemiz; "Kur'an-ı Kerim'de İnsanın Ruhlar Âleminden Âhirete Hayat Yolculuğu" adlı basılmamış doktora tezimizden üretilmiştir. Geliş T. / Received Date: 05/01/2018 Kabul T. / Accepted Date: 28/04/2018.

Giriş

Ahret yolcuları olan insanların bu yolculuğun sonundaki hedefleri cennete ulaşmaktır. Ancak bu yolculukta insanlar hedeflerine doğru ilerlerken birtakım şeyler onların hedeflerini olumlu veya olumsuz yönde etkilemektedir. Biz bu makalemizde bu etkenlerden en önemlileri üzerinde duracağız. Bununla ahiret yolcularının dikkatlerini bu etkenlerin üzerine çekmeye çalışacağız. Bundan amacımız, olumlu etkenlerden istifade etmenin, olumsuz etkenlerden de uzak durmanın yollarını ortaya koymak olacaktır. Tespit ettiğimiz etkenler Kur'an ayetleriyle sınırlıdır. Problemi ve çözüm yollarını ortaya koyarken ilk dönem sözlüklerine, yine ilk dönemden başlamak üzere tefsirlere ve ilgili hadislere başvuracağız.

İnsan, bilmediği bir yolda giderken ulaşmak istediği mekânın yolunu kaybedebilir. Hatta çok iyi bildiği bir yolda bile ufak bir dikkatsizlikle bazen yolunu şaşırabilir. İnsanın, Allah'ın (cc) dışındaki birtakım şeylere tapması da ahiret istikâmetinde yolunu kaybetmesi demektir. Neml suresi 27/61-64. ayetler, ahiret yolculuğunda istikâmetini kaybedenlere uyarıdır: “(Onlar/putlar mı hayırlı) yoksa gökleri ve yeri yaratan, gökten size su indiren mi? O suyla, bir ağacını bile bitirmeye gücünüzün yetmediği güzel güzel bahçeler bitirdik. Allah'tan başka bir tanrı mı var! Doğrusu onlar sapıklıkta devam eden bir güruhtur...”

Yukarıdaki ayetlerde de görüldüğü üzere, Kur'an-ı Kerim insanları dünya ve ahiret konusunda uyarırken bizzat insanların gördükleri dış dünyadan onlara örnekler sunar. Başka bir deyişle, “Kur'an, insanı öte âleme hazırlarken sürekli dış dünyayla (fizik âlemle) irtibata geçirmeyi hedefler. Zira fizik âlemde, Allah'a (cc) ve ahiret bilincine götüren işaret taşları, ayetler ve belgeler mevcuttur.”¹ Ahiret yolculuğunda istikâmetin tayin ve tespiti için insana birtakım imkânlar sunulmuştur. Peygamberler, kitaplar, kendisine verilen akıl ve vicdan bu imkânların başında gelmektedir.

İnsan ahiret istikâmetinde yolculuğuna devam ederken, karşısına hoşuna giden veya gitmeyen birtakım şeyler çıkabilir. İnsan bu şeyleri, yollardaki trafik levhaları olarak değerlendirmelidir. “Nasıl ki yola dikilen işaretler, yolcunun gözlerini kendilerine değil, gidecekleri istikâmete yöneltirse, her tabiat olayı da bizim dikkatimizi kendi üzerine değil, kendilerinin ötesinde olan bir istikâmete yöneltmeye çalışır.”² İnsanın yolu üzerindeki trafik levhası kabilinden her şey, aynı zamanda bir imtihan vesilesidir. İstikâmetinin cennet

¹ Musa Bilgiz, *Kur'an'da Bilgi*, (İstanbul: İnsan Yay., 2013), 176.

² Toshihiko Izutsu, *Kur'an'da Allah-İnsan*, trc. Süleyman Ateş, (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 2009), 156.

olmasını arzu eden insan, Allah (cc) tarafından farklı açılardan sıkı bir imtihanından geçirilmeden cennete gireceğini zannetmemelidir.³

Kur'an'ın, peygambere yönelttiği "Emrolunduğun gibi dosdoğru ol" (Hûd 11/112) emri, bütün Müslümanları uyarı niteliği taşımaktadır. Râzî'ye göre bu ayet bütün itikadî ve amelî meseleleri içine almaktadır.⁴ Hz. Peygamber de: "Beni Hûd suresi ve kardeşleri Vâkıa, Mürselât ve Amme ihtiyarlatı"⁵ buyurarak, istikâmet sahibi olmanın zorluğuna, aynı zamanda yüceliğine dikkat çekmiştir.⁶ Ancak hedefe ulaşmak için de istikâmetten şaşmamak gerekir. Ebedî hayatın mutluluğu, bütün insanların nihaî hedefidir. İnsanlar kendi iradeleriyle ve bazı olumlu telkinlerde bulunanların etkisiyle bu hedeflerine doğru yürümek isterken; bir yandan da başta Şeytan olmak üzere kendilerini bu hedeflerinden saptırmak isteyenlerin telkinleriyle karşılaşır ve bu telkinlerden etkilenirler. Yine de cennet veya cehennem istikâmetinde yol alma hususunda nihaî karar insanın kendisindedir, istediği istikâmette hayatına devam etme tercihinde bulunabilir.

Ahret yolculuğunda, cennet veya cehennem tercihinin, insanın kendisine bırakıldığını ifade eden bir ayet meâlen şöyledir: "De ki: İşte Rabbiniz tarafından gerçek geldi. Artık dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin." (Kehf 18/29).

İnsanın ahret istikâmetini etkileyen faktörlere geçmeden önce bir Kur'an lafzı olan "istikâmet" kelimesinin Kur'an'daki kullanımı, ayrıca lügat ve terim anlamı üzerinde durmak yerinde olacaktır. Bu kelimenin Kur'an'da daha çok isim haliyle kullanıldığını görmekteyiz. İki yerde *الْمُسْتَقِيمِ* "doğru terazi" anlamında, kıstas kelimesiyle tamlama halinde kullanılmıştır.⁷ "Doğru yol" anlamında ise, bir yerde *هُدًى مُسْتَقِيمٍ* (Hac 22/67) bir yerde *طَرِيقٍ مُسْتَقِيمٍ* (Ahkâf 46/30), 33 yerde ise çoğunluğu *الصِّرَاطِ الْمُسْتَقِيمِ*, şeklinde, *صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا*⁸ az bir kısmı ise farklı şekillerde tamlama olarak bulunur. İstikâmet kelimesi Kur'an-ı Kerim'de yukarıda geçenlerin dışında, mazi fiil *اسْتَقَامُوا* (Fussilet 41/30) ve emir kalıbıyla da gelmiştir. Peygamberimize hitaben *فَاسْتَقِيمُوا كَمَا أَمَرْتُ* (Hud 11/112); Musa (a.s) ve Harun'a (a.s) hitaben *فَاسْتَقِيمَا* (Yunus 10/89); müminlere hitaben *فَاسْتَقِيمُوا* (Tevbe 9/7; Fussilet 41/6) ifadeleri bunlara örnektir.

³ Bakara 2/214; Âl-i İmrân 3/142.

⁴ Muhammed Fahrudin er- Râzî, *Tefsîr-i Kebîr (Mefâtilu'l-Ğayb)*, c. 1-23, (Ankara: Akçağ Yay. 1994), 13/135.

⁵ Tirmizî, *Tefsîr*, 57. Tirmizî bu hadisi 'hasen ğarib' olarak nitelendirmiştir.

⁶ Bilgiz, "Kur'an'da Amellerin Değer Yönünden Mukayesesi", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 20, (2003), 130-158.

⁷ İsra 17/35; Şuara 26/182.

⁸ Bkz. Bakara 2/142, 213; Âl-i İmrân 3/51, 101; Nisâ 4/68, 175; Mâide 5/16; En'âm 6/39, 87, 126, 153, 161; Hac 22/54; Müminûn 23/73; Nûr 24/46; Şu'arâ 26/182; Yâsin 36/4, 61; Sâffât 37/118; Şûrâ 42/52; Zuhuf 43/43, 61, 64; Fetih 48/2, 20; Mülk 67/22.

Lügat olarak itidalli olmak,⁹ devam¹⁰ ve sebat etmek¹¹ anlamına gelen istikâmet, terim olarak; insanın menhec-i müstakîm (dosdoğru yol) üzere devam etmesi demektir.¹² Cürçânî, istikâmeti şu şekilde tarif etmiştir: “Allah’ın (cc) emirlerine itaat etmek ve günahlardan kaçınmaktır.” Cürçânî, tasavvuf ehlinin bu husustaki görüşünü şu şekilde nakleder: “İstikâmet, verilen bütün sözleri yerine getirmek; yemek, içmek, giyim, dinî ve dünyevî her türlü işte orta yola riayet etmek suretiyle doğru yoldan ayrılmamaktır.”¹³

“وَاللَّهُ يَدْعُوا إِلَى دَارِ السَّلَامِ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ” Allah kullarını esenlik yurduna (cennete) çağırıyor ve O, dilediğini doğru yola iletir.” (Yunus 10/25). Allah (cc) bu ayet-i kerimede kullarını cennete davet ettiğini açık bir dille ifade etmekte ve cennete ulaşmanın yolu olarak sırat-ı müstakimi göstermektedir. إِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ. (Fâtiha 1/6-7) ayetlerinden ise insanları cennete ulaştıracak olan sırat-ı müstakimin kendilerine nimet verilen kimselerin yolu olduğu anlaşılmaktadır. Kendilerine nimet verilenlerin kimler olduğu ise şu ayette ifade edilmektedir: وَمَنْ يُطِعِ اللَّهَ وَالرَّسُولَ فَأُولَئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاءِ وَالصَّالِحِينَ يُطِيعُ اللَّهَ وَالرَّسُولَ فَأُولَئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاءِ وَالصَّالِحِينَ (Nisa 4/69). Hülâsa sırat-ı müstakim, peygamberler, siddîkler, şehidler ve sâlihlerin yoludur.

İnsanın Ahiret İstikâmetine Olumlu Veya Olumsuz Manada Etki Eden Faktörler

1. Allah’ın (cc) Hidayet veya Saptırması

Allah’ın (cc) bizzat hidayet etmesi veya saptırması, insanın ahiret yolculuğundaki istikâmetine, daha açık bir ifadeyle cennet veya cehenneme yönelmesine etki eden faktörlerin ilkidir. Ancak Allah’ın hidayet etmesi veya saptırması, hidayet ve dalaleti yaratması demektir;¹⁴ yoksa mümini mecbur bırakarak

⁹ Ebû Nasr İsmail b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh fi'l-Luğa*, I-VII, (Beirut: Dâru'l-İlm, 1990), 5/2017; İbn Manzûr Muhammed b. Mükerrrem b. Manzûri'l-Afrikiyyi'l-Misrî, *Lisânu'l-'Arab*, (Bağdat: es-Sekafe ve'l-İlâm Bakanlığı Şuûni's-Sekâfiyyi'l-Âmme, 1992), 5/3782; Vankulu Mehmet Efendi, *Vankulu Lugati*, c. 2, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu, 2015), 2145; Mütercim Âsım Efendi, *Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*, c. 6, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu, 2014), 5175.

¹⁰ Ali bin Muhammed es-Seyyid eş-Şerif Cürçânî, *Mu'cemu't-Ta'rîfât*, (Kahire: Fazilet Yay., h:1403), 20.

¹¹ Ebu'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal er-Râğıb el-İsfehânî, *el-Müfredât fi Ğaribi'l-Kur'ân*, c. 1-2, (Mektebetu Nezâr Mustafa el-Bâz, b. s. y, t.y. not: kitabın pdf formatı waqfeya'dan alınmıştır), 540.

¹² İsfehânî, *el-Müfredât fi Ğaribi'l-Kur'ân*, 540.

¹³ Cürçânî, *Mu'cemu't-Ta'rîfât*, 19.

¹⁴ Ebû Hanîfe Numan b. Sâbit el-Kûfî, *el-Fıkhü'l-Ekber*, şerh: Aliyyü'l-Kârî el-Hanefî, (Beirut: Dâru'l- Kütübi'l-İlmiyye, 1995), 221; Nüreddin es-Sâbûnî, *Mâtürüdiyye Akâidi*, trc. Bekir Topaloğlu, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 2000), 157.

imandan saptırması veya kâfiri zorla imana getirmesi demek değildir. Hidayetin ilham etmek, muvaffak kılmak, irşâd ve rehberlik etmek; beyan, İslam dini, iman, davet, yol işaretleri ve ilahi kitaplar; peygamberler ve imamet gibi anlamları da mevcuttur.¹⁵ Allah'ın (cc) hidayet etmesi bu anlamların tamamını içermektedir.

“Şüphesiz bize düşen sadece doğru yolu göstermektir” (Leyl 92/12 buyuran Allah (cc) bazen hidayet etmek için ön şart koşar: “... Kim Allah'a inanırsa, Allah onun kalbini doğruya iletir. Allah her şeyi hakkıyla bilendir” (Tegâbun 64/11). ‘Hidayet etme’ doğru ve yanlış yolun her ikisinin tanıtılması anlamında da Kur’an’da yer almaktadır: “Biz ona iki göz, bir dil, iki dudak vermedik mi; iki apaçık yolu (hayır ve şer yollarını) göstermedik mi?” (Beled 92/8).

Kur’an-ı Kerim’de hidayetın zıddı¹⁶ olarak dalâlet kavramı yer almaktadır. Lügat olarak; yolunu, mekânını kaybetmek, doğru yoldan ayrılmak, helak olmak¹⁷ anlamlarına gelen dalâlet kavramı terim olarak; arzu edilene ulaştırılan şeyi kaybetmek veya arzu edilene ulaştırmayacak bir yola girmek demektir.¹⁸ Doğru yoldan saptırmanın da hidayet gibi bazen sebepler dairesinde bazen sebep bahsedilmeksizin Allah’a (cc) ait olduğu zikredilir. Saptırmanın, sebepler dairesinde olduğunu beyan eden ayetlerden bir tanesi mealen şöyledir: “... Allah'ın saptırdığını yola getirmek mi istiyorsunuz? Allah kimi saptırırsa, sen onun için asla bir çıkış yolu bulamazsın.” (Nisâ 4/88).¹⁹ Bu ayette münâfikların yaptıkları şeyler, Allah'ın (cc) saptırmasının sebepleri olarak zikredilmiştir. Allah (cc) kâfirleri,²⁰ zalimleri,²¹ fâsıkları²² ve aşırı giden yalancıları hidayete erdirmez. Allah'ın (cc) hidayete erdirmedğini ise hiç kimse hidayete erdiremez.²³

Allah'ın (cc) sebepsiz yere insanları saptırdığı düşünülemez. Bir ayette hiçbir sebep gösterilmeksizin Allah'ın (cc) saptırmasından bahsediliyorsa mutlaka o ayetin siyak ve sibakına bakılmalıdır. Eğer saptırma sebebi, bağlamda zikredilmemişse o ayet, aynı manaları vurgulayan başka surelerdeki diğer

¹⁵ Ramazan Altıntaş, *Kur’an’da Hidâyet ve Dalâlet*, (Konya: Rev Yayınları, 1997), 53-64.

¹⁶ İbn Manzûr, *Lisanu'l-'Arab*, 4/2601.

¹⁷ Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-'Ayn*, c. 3, (Beyrut: Dârü'l- Kütübî'l-İlmiyye, 2003), 23, Cevherî, *es- Sihâh fi'l-Luğa*, c. 5, 1748; İsfehânî, *el-Müfredât fi Çarîbi'l-Kur’ân*, 388.

¹⁸ Cürçânî, *Mu'cemu't-Ta'rîfât*, 117.

Ayrıca bkz. Nisâ 4/136, 143; En’âm 6/140; A’râf 7/30, 178, 186; Tevbe 9/115. ¹⁹

²⁰ Bkz. Bakara 2/264; Mâide 5/67; Tevbe 9/37; Zümer 39/3.

²¹ Bkz. Bakara 2/258; Mâide 5/51; Kasas 28/50; En’âm 6/144; Tevbe 9/19, 109; Ahkâf 46/10; Saf 61/7.

²² Bkz. Mâide 5/108; Tevbe 9/24, 80; Münâfikûn 63/6.

²³ Mü’min 40/28; Nahl 16/37.

ayetlerle birlikte ele alınmalıdır. Aşağıdaki ayetler buna örnek teşkil etmektedirler:

“Allah kimi doğru yola iletirse işte o, doğru yolu bulmuştur. Kimi de saptırırsa böyleleri için O’nun dışında dostlar bulamazsın. Onları kıyamet günü körler, dilsizler ve sağırlar olarak yüzüstü haşredeceğiz. Varacakları yer cehennemdir. Cehennemin ateşi dindikçe, onlara çılgın ateşi artırırız.” (İsrâ 17/97).

“Bu, onların cezasıdır. Çünkü onlar ayetlerimizi inkâr ettiler ve ‘Biz, bir yığın kemik, bir yığın ufantı olduktan sonra mı yeniden bir yaratılışla diriltilecekmiz. Biz mi?’ dediler.” (İsrâ 17/98).

İlk ayette saptırılma sebebi zikredilmemiş; ancak ikinci ayette zikredilmiştir. Bu ayete göre Allah’ın (cc) saptırmasının sebebi, iman etmemektir. Bu ayetlerden anlaşılan husus şudur: inkâr etmek, insanların kendi tercihleridir. Eğer insanlar istemediği halde Allah (cc) onları imansızlığa saptırsaydı, o takdirde Allah (cc) kulun iradesini hiçe saymış olacaktı. Kulun iradesini hiçe sayarak kendi saptırdığı kimseyi cehennem cezasına çarptıran bir ilahın adâletinden ise söz edilemez. Müfessirler bu ayetlere istinaden Allah’ın saptırma veya hidayetinin kulun tercihine bağlı olduğunu düşünmüşlerdir. Zira onlara göre cebir neticesinde işlenen fiillerden, Allah’ın adil olmasının zaruri bir sonucu olarak ödül veya ceza tahakkuk etmez.²⁴

2. Ahiret Yolculuğunun Rehberleri: Peygamberler ve Kitaplar

İnsanlara hayır ve şer yolları açıklanmış ve insanlar bu ikisinden birini tercih etme hususunda serbest bırakılmışlardır. Ancak onlara hayrın ve şerrin neler olduğunun tam olarak öğretilmesi gerekmektedir. Bu sebeple peygamberlere ihtiyaç duyulmaktadır.²⁵

Allah (cc) kullarının istikâmetinin cennete doğru olmasını ister.²⁶ Bu yüzden insanların inançlarını düzeltmek, ahlaklarını güzelleştirmek, dünya hayatlarını düzene koymak;²⁷ bilgi vermek, yanlış olanı göstererek eleştirmek, düşünmeye ve eyleme teşvik etmek yoluyla zihniyetlerini değiştirmeleri;²⁸ nefislerini terbiye etmeleri, anlaşmazlık durumlarında yanlışlara düşmeden²⁹

²⁴ Sâbûnî, *Mâtürîdiyye Akâidi*, 187; Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, c. 11, 154.

²⁵ N. Mehmed Solmaz, İsmail Lütfi Çakan, *Kur’an-ı Kerim’e Göre Peygamberler ve Tevhid Mücadelesi*, c. 1-3, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 1996), 9; Muhittin Bağçeci, *Peygamberlik ve Peygamberler*, (Ankara: Kitabe Yayınları, 2013), 19-22.

²⁶ Bakara 2/221; Yûnus 10/25.

²⁷ Komisyon, *Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, c. 1, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 2007), 25.

²⁸ Mehmet Yolcu, *Kur’an’ın Zihniyeti Değiştirmesi*, (İstanbul: Denge Yay., 2005), 246-251.

²⁹ Bkz. Bakara 2/213; Nisâ 4/165; Nahl 16/64; Tâhâ 20/134; Ahkâf 46/12; Hadîd 57/25.

aydınlığa çıkmaları³⁰ ve istikâmeti bulmaları, hâsılı cennete ve ebedî saadete ulaşmaları için bu yolculukta yol gösterici olarak kitaplar ve peygamberler gönderir.³¹ Ayrıca peygamberler Allah'ın (cc) emirlerini insanlara tebliğ eder,³² onlara gerektiğinde ayetleri açıklarlar.³³ Öğüt verir,³⁴ doğruyu yanlıştan ayırırlar.³⁵ İnsanları kötülüklerden arındırır,³⁶ Allah'ın (cc) yoluna çağırır³⁷ ve insanların aralarında şaşmaz bir şekilde hüküm verirler.³⁸ Daha genel bir ifadeyle peygamberler, ahirete yönelik müjdeci ve uyarıcıdırlar.³⁹ Bütün bu sayılanlar, peygamberlerin ve kitapların, ahiret yolculuğundaki insanın istikâmetine olumlu yönde etki eden faktörlerden olduğunu açık bir şekilde göstermektedir.

Yol gösterici olarak Allah'ın (cc) gönderdiği kitapların sonuncusu Kur'an-ı Kerim'dir ki onun adlarından biri de, "yol gösterici" anlamındaki (هدى) "Hüdâ"dır.⁴⁰ Ancak Allah'ın (cc) kitap ve peygamberler aracılığıyla yaptığı tebliğin ardından, davet karşısında atılacak birinci adım insandandır, sonrası Allah'tandır. Yani insan hidayet isterse, Allah (cc) ona hidayet eder; eğer doğru yoldan sapmayı tercih ederse, Allah da (cc) onu saptırır.

İnsanları ahiret yolculuğuna çıkaran Allah'tır (cc). Dolayısıyla insanların, kendilerini bu ebedî yola çıkaran Allah'ın bu yolculukta kendilerinden ne istediğini bilmeleri gerekir. Bu itibarla peygamberlik, Allah ile insan arasındaki iletişimi sağlayan, dinin temel müesseselerinden biri olarak kabul edilir.⁴¹

Allah'ın (cc) peygamberler ve kitaplar göndermesinin ana sebeplerinden biri, ahirete gidecek olan insanların istikâmetinin cennete yönelik olmasını istemesidir. Peygambere itaati, Allah'a (cc) itaat olarak kabul eden Kur'an-ı Kerim (Nisâ 4/80); Allah'ın (cc) insanları sevmesinin ve onları bağışlamasının yolu olarak peygambere tabi olmayı gösterir (Âl-i İmrân 3/31). Ayrıca, Allah ve Rasûlü'ne itaat etmenin kurtuluşa ermeye,⁴² cennete girmeye,⁴³ orada

³⁰ Bkz. Bakara 2/257; Mâide 5/16; İbrâhîm 14/1, 5; Ahzâb 33/43; Hadîd 57/9; Talâk 65/11.

³¹ Bkz. Bakara 2/129; Yûnus 10/47; İbrâhîm 14/4; Fâtır 35/24; Komisyon, *Kur'an Yolu*, c. 1, 25; Muhammed Abdül- Azîm Zerkânî, *Menâhilü'l-İrfân fi'Ulûmi'l-Kur'ân*, c. 1, 2, (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2005), c. 1, 25, c. 2, 22-23.

³² Bkz. Mâide 5/92, 99; Nahl 16/35, 44, 82; Nûr 24/54; Yâsîn 36/17; Ahkâf 46/23; Cin 72/23.

³³ Nahl 16/64; Ahzâb 33/45; Cin 72/23.

³⁴ Tûr 52/29; Gâşiye 88/21.

³⁵ Enbiyâ 21/51; Şûrâ 42/52.

³⁶ Bakara 2/151; İbrâhîm 14/5.

³⁷ İbrâhîm 14/1; Hadîd 57/8.

³⁸ Nisâ 4/105; Zuhuruf 43/63.

³⁹ Bkz. Nisâ 4/165; Ra'd 13/7; Bu hususta geniş açıklama için bkz. Lütfullah Cebeci, *Kur'an'da Şer Problemi*, (Ankara: Akçağ Yayınları, 1985), 174.

⁴⁰ Bkz. Bakara 2/2, 185; Lokmân 31/3; Fussilet 41/44.

⁴¹ Musa Bilgiz, "Kuranda Nübüvvet", *Diyanet İlmî Dergi* 49, sy. 1, (2013), 23-46.

⁴² Nûr 24/52; Ahzâb 33/71.

⁴³ Nisâ 4/13; Fetih 48/17.

peygamberler, siddikler, şehitler ve sâlihlerle beraber olmaya (Nisâ 4/69) vesile olacağını bildirir.

Peygamberlerin insanlar için uyarıcı oldukları, bir hadiste şöyle dile getirilmiştir:

Benimle insanların hali ateş yakan bir kimsenin haline benzer. Ateş yanıp da etrafını aydınlattığı zaman pervaneler (kelebekler) ve diğer haşerat ateşe atılmağa başlarlar. Adam onları uzaklaştırmağa çalışır. Fakat onlar adama galip gelirler ve ateşe atılırlar. (İşte durum böyle) Ben sizi ateşten çekebilmek için kemerlerinizden tutup asılıyorum, "buraya gelin, ateşten kurtulun, buraya gelin, ateşten kurtulun" diyorum, siz ise elimden kurtulup ona atılmaktasınız.⁴⁴

Ahret yolculuğunda peygamberler ne kadar önemli ise onlara verilen kitaplar da o derece önemlidir. Zira Allah (cc) kullarına yönelik emir ve nehiylerden oluşan mesajlarını ilâhî kitaplar aracılığıyla önce peygamberlere ulaştırmaktadır. Bu itibarla Allah'ın gönderdiği kitaplar, hem peygamberlere hem de ümmetlerine hidayet rehberidir. Gönderilen ilahi kitapların tamamının,⁴⁵ -peygamberlerde olduğu gibi- doğru yolu göstermek,⁴⁶ aydınlatmak,⁴⁷ öğüt vermek,⁴⁸ uyarmak,⁴⁹ hakkı batıldan ayırmak,⁵⁰ Allah'a (cc) karşı gelmekten sakındırmak,⁵¹ cennetle müjdelemek,⁵² anlaşmazlığa düşükleri hususlarda insanlar arasında hüküm vermek⁵³ gibi bir takım hedefleri vardır. İşte ilahi kitapların bu özellikleri, insanların ahret yolculuklarındaki istikâmetlerini cennet yönünde etkilemektedir. Arapça indirilen⁵⁴ ve hikmetlerle dolu olan Kur'an-ı Kerim⁵⁵ de diğer ilahi kitapların, yukarıda sayılan fonksiyonlarının tamamını taşımaktadır. Kur'an-ı Kerim bir yandan insanları doğru yola iletirken, diğer yandan doğru yolu tercih edenleri mükâfatla müjdeler.⁵⁶

⁴⁴ Buhârî, "Rikak", 26.

⁴⁵ İlahi kitapların bozulmamış hallerini kastetmekteyiz. Ancak Kur'an-ı Kerim dışındaki diğer ilahi kitapların insanlar tarafından tahrif edilip bozulduğu açıkça bilinmektedir. Bu itibarla Kur'an dışındaki ilahi kitapların olumlu yönlerini söylediğimizde onların tahrif olmamış hallerinin esas alındığı bilinmelidir.

⁴⁶ Âl-i 'İmrân 3/3; En'âm 6/91, 157.

⁴⁷ Âl-i 'İmrân 3/184.

⁴⁸ Bakara 2/231.

⁴⁹ En'âm 6/92.

⁵⁰ Bakara 2/53.

⁵¹ Nisâ 4/131.

⁵² Tevbe 9/111.

⁵³ Bakara 2/213.

⁵⁴ Yûsuf 12/2; Zümer 39/28.

⁵⁵ Yâsîn 36/2.

⁵⁶ İsrâ 17/9.

Ahiret yolcusu olan insan, Kur'an ayetlerini okurken anlamlarını ihmal etmemelidir. Zira Kur'an, kendisinin anlaşılmasını ister. Kur'an-ı Kerim; okunmak, düşünülme, anlaşılma ve bütününüyle hayata geçirilmek üzere gönderilmiş bir kitaptır. Kur'an-ı Kerim'de birçok ayetin sonu, "hâlâ düşünmeyecekler mi?", "hiç düşünmüyor musunuz?", "elbette düşünen bir topluluk için deliller vardır", "hâlâ düşünüp öğüt almayacak mısınız?" gibi ifadelerle biterken; bazı ayetlerin ise daha başında düşünmeye sevk eden, "hâlâ Kur'an'ı düşünüp anlamaya çalışmıyorlar mı?" vb. ifadeler yer almaktadır.⁵⁷ İşte bu gerçekleri düşünüp tahrife karşı Allah (cc) tarafından koruma altına alınan Kur'an-ı Kerim'i (el-Hicr 15/9) rehber edinen insan, ahiret yolculuğunun sonunda Allah'ın vaadi olan cennete ulaşır. Zira Kur'an-ı Kerim dünyada iken insanlara cennetin yolunu göstermektedir.

Büyük misyonu doğrultusunda Rasûl-i Ekrem (s.a.v), Cahiliye dönemi insanların istikâmetlerini çok kısa sürede cehennemden cennete çevirmiştir. Geniş Arap Yarımadasında vahşi, âdetlerinde mutaassıb ve inatçı muhtelif kavimlerin kötü âdetlerini ve kötü ahlaklarını bir anda denilebilecek kadar kısa bir sürede kökünden söküp atarak onları güzel ahlakî vasıflarla donatıp bütün âleme öğretmen ve medenî milletlere üstad eylemiştir... Bu uhrevî sonsuzluk yolunda örneklikler oluşturmak üzere onun eğitiminden geçen sahabeler de kısa zamanda gönüllere taht kurmuştur.⁵⁸

Peygamberler, ümmetlerini tevhid ehli ve cennet istikâmetinde olmaları konusunda hep uyanık tutmaya çalışmışlardır. Bu hayattan sonra ebedî bir hayatın geleceğini haber vermiş, dünyada yaptıklarından dolayı orada hesaba çekilecekleri hususunda daima ümmetlerini uyarmış ve onları tevbeyle davet etmişlerdir.⁵⁹ Bu bağlamda dualarıyla, tevbeleriyle,⁶⁰ Allah'a (cc) sığınmalarıyla,⁶¹ tebliğleriyle⁶² kısaca dinî ve dünyevî her alanda ümmetlerine örneklik teşkil edecek mükemmel bir hayat yaşamışlardır.⁶³ Peygamberleri örnek alan ümmetleri, onların gösterdikleri istikâmette hayatlarını sürdürdükleri müddetçe dünyevî ve uhrevî bela ve musibetlerden selamette kalmışlardır. Ne zaman ki onların örnekliklerini terk etmişler ve istikâmetten sapmışlar, o zaman da başlarına gelen semavi afetlerle helak edilmişlerdir.

⁵⁷ Bakara 2/44; En'âm 6/50; Yûnus 10/3; Nahl 16/17; Kasas 28/60...

⁵⁸ Bediüzzaman Said Nursî, *Sözler*, (İstanbul: Envar Neşriyat, 1993), 237.

⁵⁹ Bkz. A'râf 7/59; Neml 27/46; Ankebût 29/36; Mümin 40/39, 41.

⁶⁰ A'râf 7/23; Enbiyâ 21/87, 89.

⁶¹ Sa'd 38/17, 30.

⁶² Hûd 11/57; Ahkâf 46/23.

⁶³ Mümtehine 60/4, 6.

Hız. Peygamber, *كُلُّ نَفْسٍ دَائِقَةُ الْمَوْتِ* (Her nefis ölümü tadacaktır)⁶⁴ gerçeğinden istisna veya muaf tutulmamıştır. Onun ölümden muaf olmadığı şu ayette de dile getirilir: “Muhakkak sen de öleceksin, onlar da ölecekler” (Zümer 39/30). Hakikat şu ki, o da bir ahiret yolcusudur. Zaten Peygamberimiz de kendini bir hadis-i şeriflerinde -ümmetine de yol gösterici bir tarzda olmak üzere- ahiret yolcusu olarak şöyle tarif etmiştir: “Benim dünya ile ilgim ne kadar ki? Ben bu dünyada bir ağacın altında gölgelenen, sonra da oradan kalkıp giden binitli bir yolcu gibiyim”.⁶⁵

Peygamberimiz (s.a.v) şerefli bir ömrün ardından geride parlak bir nesil olan sahabelerini bırakmıştır. Onların büyük çoğunluğu cahiliye döneminde cehennem istikâmetinde ahiret yolculuklarına devam ederken, Rasûl-i Ekrem'in Allah'ın (cc) izniyle onların istikâmetlerini cennete çevirmesi hususunu en açık bir şekilde dile getiren örnek, Habeşistan'a hicret eden sahabelerden Ca'fer b. Ebî Tâlib ile Habeş kralı Necâşî arasında geçen şu diyalog olsa gerektir: Ca'fer b. Ebî Tâlib Necâşî'ye şöyle der:

“Ey kral! Biz câhiliye halkı olarak putlara tapardık; ölü eti yerdik (birbirimizin aleyhinde konuşurduk); akrabalık bağlarını koparır, komşulara kötülük ederdik. İçimizden güçlü olan zayıfı ezdi. Allah bize elçisini gönderinceye kadar durumumuz böyleydi. Biz o Resûl'ün soyunu, dürüstlüğü, güvenilirliğini ve iffetini biliyoruz. O bizi Allah'a, O'nun birliğini tanımaya ve O'na ibadet etmeye, bizim ve atalarımızın Allah'ın dışında tapığımız taşları, putları bırakmaya davet etti. Doğru sözlü olmamızı, emneti sahibine vermemizi, akrabalık bağlarını yaşatmamızı, komşuya iyilik etmemizi, insanların mahremiyetlerine ve canlarına saldırmaktan kaçınmamızı emretti. Bize hayâsızlığı, yalancı şahitliği, yetim malı yemeyi, masum kadınlara iftira atmaya yasakladı. Bize yalnız Allah'a ibadet etmeyi ve O'na ortak koşmamayı emretti. Biz de onu tasdik ettik. Ona inandık, Allah'tan getirdiği konularda ona tabi olduk. Artık yalnız Allah'a ibadet ediyor, hiçbir şeyi O'na ortak koşmuyoruz. Allah'ın bize yasakladığı şeyleri yasak kabul ettik, helal kıldıklarını helal kabul ettik...”.⁶⁶

Ca'fer b. Ebî Tâlib'in bu sözleri sahabenin İslam'dan önceki ve sonraki ahiret yolculuğundaki istikâmetlerini mukayese yoluyla veciz bir şekilde özetlemiştir.

⁶⁴ Âl-i 'İmrân 3/85; Enbiyâ 21/35.

⁶⁵ Tirmizî, “Zühd”, 44.

⁶⁶ İbn Hişâm, *Sîretü'n-Nebi*, (Beyrut: Dâru'l-Kitâbî'l-Arabî, 1990), 361-362.

Peygamber efendimiz (s.a.v) ümmetine üsve-i hasene⁶⁷ yani örnek olacak şekilde yaşamıştır. Onun hayatının son hutbesini îrâd ederken verdiği mesajlardan biri de İslamiyet’le kazanılan istikâmetin kaybedilmemesidir:

“Allah-u Teâlâ bir kulunu dünya hayatı ve nimeti ile kendi nezdindeki ahiret hayat ve saadeti arasında muhayyer kıldı. O da Allah nezdindeki ihtiyar eyledi. Ey Ebû Bekir ağlama.⁶⁸ Ey insanlar! Peygamberinizin dünyadan ahirete göç etmesini düşünüp telaş ettiğinizi işittim. Hangi peygamber gönderildiği ümmeti arasında ebedî kalmıştır ki ben de sizin aranızda ebedî kalayım. Biliniz ki ben Rabbime kavuşacağım. Yine biliniz ki siz de bana kavuşacaksınız. Buluşacağımız yer de Kevser Havuzu’nun kenarındır. Orada benimle buluşmak isteyenler, ellerini, dillerini günahlardan çeksinler”.⁶⁹

3. Fıtrat

‘Fıtrat’ kelimesi, lügat anlamı itibariyle yarmak, ikiye ayırmak; yarılmak, çatlak, açılmak⁷⁰ anlamlarına gelir. Terim olarak ‘fıtrat’, Allah’ı bilebilmeleri için insanların özündeki “bir ilahın varlığını kabul etme duygusu”,⁷¹ yani dini kabul etmeye hazır bir şekilde yaratılış⁷² keyfiyeti demektir. Daha açık bir ifadeyle fıtrat, ilk yaratılışta varlıkların temel yapılarını, karakterlerini ve henüz dış tesirlerden⁷³ ve kendi duygu ve heveslerinden etkilenmemiş olan ilk durumlarını belirtir.

Fıtrat, insanın ahiret yolculuğunda (cennete veya cehenneme yönelik) önemli bir kriter, bir yol ayrımıdır. Hatta denilebilir ki; insan davranışlarının temel belirleyici unsurudur: “De ki: Herkes kendi şâkilesine (fıtratına) göre davranmaktadır...” (İsrâ 17/84). Ayette geçen şâkile kelimesi fıtrat kelimesiyle

⁶⁷ Ahzâb 33/21.

⁶⁸ Efendimizin; “Ey Ebû Bekir ağlama” ifadesinden anlaşılmaktadır ki; Hz. Ebû Bekir, Peygamberimizin vefatının yaklaştığını anlamış bu sebeple gözyaşı dökmüştür.

⁶⁹ Ahmet Lütfi Kazancı, *Peygamber Efendimizin Hitabeti*, (İstanbul: Marifet Yay., 1997), 290-291.

⁷⁰ Ferâhîdî, *Kitâbu'l-'Ayn*, c. 1, 90, c. 3, 328; Cevherî, *es-Sihâh fi'l-Luğâ*, c. 2, 781-782; İbn Fâris, Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyya, *Mekâyisü'l-Luğâ*, thk. Abdusselâm Muhammed Harun, (Kahire: Dâru'l-Fikr, 1979), c. 4, 510; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, c. 5, 3432.

⁷¹ İsfehânî, *el-Müfredât fi Çarîbi'l-Kur'ân*, 494.

⁷² Cürçânî, *Mu'cemu't-Ta'rîfât*, 141.

⁷³ Hayati Hökelekli, “Fıtrat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 13, (İstanbul: TDV Yay., 1996), 47-48.

eş veya yakın bir anlamdadır. Bu kelime genel olarak şu üç manada değerlendirilmiştir:

1. Yaratılış, karakter ve mizaç,
2. Benimsenen inanç ve hayat tarzı,
3. Niyet ve kabiliyet.⁷⁴

Verilen bu üç mana da *şâkile* kelimesini karşılamaktadır.

“Andolsun cehennem için de birçok cin ve insan yarattık. Zira onların kalpleri vardır; fakat onlarla gerçeği kavramazlar; gözleri vardır, lakin onlarla gerçeği görmezler; kulakları vardır, fakat onlarla işitmezler. İşte onlar hayvanlar gibidir; hatta daha da sapıktırlar. Onlar gafillerin ta kendileridir.” (el-A'râf 7/179). Bu ayette bazı insanların gerçeği kavramadığı, görmediği ve duymadığından bahsedilir. Peki, o tip insanlar gerçeği kavrayacak akıldan, gerçeği görece gözden ve gerçeği duyacak kulaktan mahrum mu bırakılmışlardır? Hayır. İnsanlar kendi öz iradelerini kullanmaktadırlar. Bu sebeple insan, tercihlerinin gerektirdiği sorumluluktan kurtulamayacaktır.

İnsan fıtratı, yaratıcı⁷⁵ ve rızıklandırıcı olarak sadece Allah'ı kabul etmektedir.⁷⁶ Zaten insanın fıtratında yaratanını bilme ve bulma arzusu vardır. Bu arayışlarında bulmak istedikleri temel şey, gerçek yaratıcıdır.

Yumurtadan çıkan bir ördek yavrusu hemen yüzebileceği bir su aramaya başlar. Tertemiz, berrak bir suya sahip bir göl bulamazsa, en azından çamurlu bir su birikintisinde oyalanmaya başlar. Onun gibi, aklı başında her insan, fıtraten Yüce Yaratıcı'yı bulmaya çalışır. Eğer gerçek Yaratıcı'yı bulamazsa, bazı yaratılmışları ilah kabul eder. Bir kısım insanların Buda'yı ilah kabul etmesi, bir kısmının ineğe tapması bu tür bir olaydır.⁷⁷ Peygamberlere iman bu tip insanları rehbersizlikten kurtarır. Allah'ın (cc) razı olduğu insan modelini bildirir. Kişiyi o örnek insanlara arkadaş yapar.⁷⁸

Fıtrat, aile, inanç, eğitim, arkadaş ve sosyal çevrenin etkisiyle kazanılan tutum ve davranışların niteliğine göre, müspet veya menfi yönde etkilenebilir. Başlangıçta tertemiz olan fıtrat, insanın sonradan kazandığı nitelikler,

⁷⁴ 'Şâkile' kelimesine sözlüklerde ve tefsirlerde verilen diğer anlamları için bkz. Musa Bilgiz, "Kişiliğin Oluşumunda Fıtrat ve Sosyal Çevrenin Etkisi (İsra, 17/84. Ayeti Eksininde)", *Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 25, (2006), 125-144.

⁷⁵ Ankebût 29/61; Zümer 39/38.

⁷⁶ Ankebût 29/63

⁷⁷ Şadi Eren, *İnsan ve Eğitim*, (İstanbul: Yeni Asya Yay., 1996), 25.

⁷⁸ Eren, *İnsan ve Eğitim*, 27.

değerler ve benimsediği hayat tarzına dayalı olarak asli safiyetinden uzaklaşabilmektedir.⁷⁹

Kur'an-ı Kerim'de fıtrattaki, iyiyi ve kötüyü ayırma kabiliyetine sahip olma yetisinden bahsedildiği gibi aynı kabiliyete sahip olan nefisten de bahsedilir (Şems 91/8). Bahsi geçen nefis, serbest bir mizaca ve yine serbest bir ahlakî yapıya sahiptir. Kendisine itaat edilen hevâ ve şehevî duygular nefsi memnun eder. Bu sebeptendir ki nefis daima te'dibe ihtiyaç duyar.⁸⁰ Genel olarak günâhtan hoşlanan (*nefs-i emmâre*) ve günâhtan hoşlanmayan (*nefs-i levvâme* ve *nefs-i mutmainne*)⁸¹ şeklinde tanımlanan⁸² nefis hakkında Kur'an'da üç tane isimlendirme vardır:

1. النَّفْسُ الْأَمَّارَةُ (*nefs-i emmâre*):⁸³ Sû-i zanda bulunup, şüpheli hallerde veya öfke anında hemen suçlama yolunu tercih eden, hevasına uyup kötülüğü çokça emreden ve ona meyleden, iyi şeyleri yapmak kendisine ağır geldiği için kötülüğe/günâhlara rast gelir gelmez ona dalan,⁸⁴ şehevî duygularının peşinden giden⁸⁵ vb. anlamlara gelir.

⁷⁹ Bilgiz, "Kişiliğin Oluşumunda Fıtrat ve Sosyal Çevrenin Etkisi (İsra, 17/84. Ayeti Eksekinde)", 125-144.

⁸⁰ Mâverîdî, *Edebü'd-Dünyâ ve'd-Dîn*, şerh ve ta'lik: Muhammed Kerim Râcih, (Beirut: Dâr-u İkra, 1985), 241.

⁸¹ Sadık Kılıç, *Kur'an'da Günah Kavramı*, (Konya: Hibaş Yay., 1984), 251-268.

⁸² Nefislerin isimlendirilmesi ve tanımlanması hususunda geniş bilgi için bkz. İbn Kayyım el-Cevziyye, *Bedâi'ü't-Tefsîr*, trc. Heyet, c. 4, (İstanbul: Karınca & Polen Yayınları, 2011), 407; İmam el-Celîl el-Hafîz 'İmâdü'd-Din Ebu'l- Fidâ İsmail İbn Kesîr ed-Dimeşki, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, thk. Heyet, c. 14, (Kahire: Kurtuba, 2006), 192-193; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. 8, (İstanbul: Eser Neşriyat ve Dağıtım, 1979), 5473, 5817; Murat Sülün, "Nefs-i Mutma'inne Ayetine Yeni Bir Yaklaşım", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 50, sy. 1, (2009), 1-24; Kur'an Yolu tefsirinde nefislerin sayısı sekiz olarak ele alınır: 1. Nefs-i emmâre, 2. Nefs-i levvâme, 3. Nefs-i mülheme, 4. Nefs-i mutmainne, 5. Nefs-i zekiyye, 6. Nefs-i râziye, 7. Nefs-i marziyye, 8. Nefs-i kâmile (Komisyon, *Kur'an Yolu*, c. 5, 505).

⁸³ Yûsuf 12/52.

⁸⁴ Ebu'l- Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb el-Mâverîdî el-Basri, *en-Nüket ve'l-'Uyûn*, c. 3, (Beirut: Dârü'l- Kütübü'l- İlmiyye, t.y.), 48-49; Muhyî's-Sünne Ebî Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd el-Bağavî, *Tefsîru'l- Bağavât (Meâlimü't-Tenzîl)*, thk. Heyet, c. 4, (Riyad: Dâr-u Halibe, h: 1409), 249; Kadı Ebû Muhammed Abdu'l-Hak b. Câlîb b. 'Atiyye el-Endelusî, *el-Muharrerü'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-'Azîz*, thk. Abdusselâm Abdüşşâfi Muhammed, c. 3, (Beirut: y.y., 2001), 254; İbn Aşûr, Muhammed Tahir, et-Tahrir Ve't-Tenvir, I-XXX, Dârü't- Tunusiyyi, Tunus 1984. 13/5; Abdurrahman Hasan Habenneke el-Meydânî, *Meâricü't-Tefekkür ve Dekâiku't-Tedebbür*, c. 10, (Şam: Dârü'l-Kalem, 2000), 688; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. 4, 2873.

⁸⁵ Cârullah Ebu'l-Kâsım Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an Hakâ'iki Çavâmızı't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekâvîl fî Vücûhi't-Te'vîl*, thk. Adil Ahmed Abdul Mecrud, Ali Muhammed Muavviz, c. 3, (Riyad: Mektebetü Abikan, 1998), 298.

2. **النَّفْسُ اللَّوَّامَةُ** (*nefs-i levvâme*):⁸⁶ Kıyâmet gününde hatalarını anlayıp pişman olup, kendisini kınayan⁸⁷ nefis demektir. Fakat bu kınamanın zamanı geçmiş olduğundan faydası olmayacaktır.⁸⁸ Bundan şu anlaşılmaktadır: Eğer insan işlediği günâhların fenalığını hayattayken anlayıp, pişman olup tevbe etse, bununla beraber nefsini levm etse bu levmi boşa gitmeyecektir. Râzî, *nefs-i levvâme* hakkında altı yorum nakleder. O görüşlerden birine göre itaat eden de günahkâr olan da nefsini levmedecektir. Şöyle ki, itaat eden, niçin daha fazla itaat etmediği için, günahkâr olan da niçin daha fazla takva sahibi olmadığı için nefsini kınayacaktır.⁸⁹

3. **النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ** (*nefs-i mutmainne*):⁹⁰ Vaktiyle hakkı anlayıp, aşağı mertebelerden yükselmiş olan nefistir.⁹¹ Fecr suresinde *nefs-i mutmainne* ifadesinin yer aldığı ayetin öncesinde kıyametten, mahşerden ve ahiret için hazırlık yapmayanların pişmanlığından bahsedilir. Daha sonra da *nefs-i mutmainne* sahibine hitaben: “Ey huzura kavuşmuş insan! Sen O’ndan hoşnut, O da senden hoşnut olarak Rabbine dön. (Seçkin) kullarım arasına katıl ve cennetime gir!” (Fecr 89/27-30) buyrulur. Bu ifadeler, *nefs-i mutmainne* sahibi insanların, ahiret hazırlığı yapanlar olduğunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

“İnsan nefsi, iyilik ve kötülöklere meyil açısından aynı istidatlarla yaratılmıştır” (Şems 91/7-8). Fakat insanın tercihleri ve değer yargıları, dini inanç ve telakkileri, ahlakî erdem yahut erdemsizlikleri bu eşitliği bozabilmektedir.⁹² Zira insan kendi duygularının yanında çevresinin ve çeşitli sebeplerin etkisinde kalabilen bir varlıktır. Bu sebepledir ki insan, Allah’ın emir ve iradesine bağlı bir hayat yaşadığında nefsinin *mutmainne* seviyesine ulaşmasını temin etmiş olacak; heva ve heveslerine uyup, Allah’ın emir ve nehiyelerine kulak vermediği sürece de nefsinin *emmâre* ve *levvâme* seviyesinde kalmasına sebep olacaktır.

4. Akıl

Ahiret yolculuğunda insanın istikâmetini olumlu veya olumsuz yönde etkileyen faktörlerin en önemlilerinden olan akıl, insanı diğer canlılardan farklı

⁸⁶ Kıyâmet 75/2.

⁸⁷ Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe, *Tefsîru Ğarîbi'l-Kur’ân*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1978), 499; Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, *Tefsîru't-Taberî, Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'an*, c. 23, (Kahire: Hicr, 2001), 470; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. 8, 5473.

⁸⁸ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. 8, 5817.

⁸⁹ Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, c. 22, 283.

⁹⁰ Fecr 89/27.

⁹¹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. 8, 5817.

⁹² Bilgiz, “Kişiliğin Oluşmasında Fıtratın ve Sosyal Çevrenin Etkisi (İsra, 17/84. Ayeti Eksekinde)”, 125-144.

kılan ve onu sorumlu yapan temyiz yani ayırt etme kabiliyeti, düşünme ve anlama melekesi,⁹³ hak ve batılı ayırabilen kalpteki bir nur⁹⁴ olarak nitelenebilir.

Kur'an-ı Kerim'de bazen doğrudan bazen dolaylı olarak akli kullanmayı teşvik eden veya emreden ayet sayısı oldukça fazladır. Bu ayetler bir bütün olarak incelendiğinde, insana akıl nimetinin verilmesinden maksadın, insanın ahiret yolculuğundaki istikâmetini cennet yönüne çevirmek olduğu görülecektir. Buna şu ayet-i kerimeyi örnek verebiliriz: "Dünya hayatı bir oyun ve eğlenceden başka bir şey değildir. Allah'tan korkanlar için ahiret yurdu muhakkak ki daha hayırlıdır. Hâlâ akıl erdiremiyor musunuz?" (En'âm 6/32)⁹⁵. Yukarıdaki ayette iki husus odak nokta olarak vurgulanmaktadır:

1. Allah'tan (cc) korkan takva sahipleri için ahiretin dünyadan daha hayırlı olması.

2. Ahiret daha hayırlı olduğu için, ahireti kazanma konusunda, akli kullanmanın çok daha gerekli olduğu gerçeği.

Kendisine faydası veya zararı dokunabilecek en küçük bir meselede bile aklını kullanan insanın cennet ve cehennem konusunda daha büyük bir dikkatle davranması gerekecektir. Yukarıda meali zikredilen ayetten de anlaşıldığı üzere, ahiret istikâmetini cennetten yana düzeltme konusunda insan, bazen kendi içinde beliren duygular neticesinde bazen de bir dış uyarıcı sebebiyle aklını doğru istikâmette kullanabilir.

5. Vicdan

Lügatte, bulmak, sevmek, öfkelenmek, üzülmek, vb. anlamlara gelen ve *vecd* kökünden masdar olan vicdan kelimesi terim olarak; insanın içindeki ahlâkî otorite, ahlâka dayalı değerler ve fiiller hakkında hüküm verme ve yargılama yeteneğini,⁹⁶ insanın, yaptıklarının doğruluğunu veya yanlışlığını içinde hissetmesini sağlayan manevi gücü ifade eder. Başka bir deyişle vicdan, insanın içindeki iyi ile kötüyü birbirinden ayırt eden duygudur.⁹⁷ Anonim anlayışa göre vicdan; "Allah'ın, insanın içinde kurulu mahkemesidir". Vicdan kelimesi, dünya dillerinde kullanılan anlamıyla bir terim olarak Kur'an'da mevcut değildir. Ancak vicdan, bir mefhum olarak hem Kur'an'da hem de

⁹³ Yusuf Şevki Yavuz, "Akıl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 2, (İstanbul: TDV Yay., 1989), 242-246.

⁹⁴ Cürçânî, *Mu'cemu't-Ta'rifât*, 128.

⁹⁵ Ayrıca bkz. A'râf 7/169; Yûsuf 12/109.

⁹⁶ Osman Demir, "Vicdan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 43, (Ankara: TDV Yay., 2013), 100-102.

⁹⁷ Bilgiz, *Kur'an Açısından Vicdan ve Değeri*, (İstanbul: Beyan Yay., 2007), 15. Vicdan için yapılan benzer tanımlar için bkz. Bilgiz, *Kur'an Açısından Vicdan ve Değeri*, 13-15.

hadislerde yer almaktadır.⁹⁸ Mesela Mü'minûn suresindeki şu ayetler, vicdanın varlığını ortaya koymaktadır:

"(Rasûlüm!) de ki: Eğer biliyorsanız (söyleyin bakalım), bu dünya ve onda bulunanlar kime aittir? 'Allah'a aittir.' diyecekler. 'Öyle ise siz hiç düşünüp taşınmaz mısınız!' de. 'Yedi kat göklerin Rabbi, azametli Arş'ın Rabbi kimdir?' diye sor. '(Bunlar da) Allah'ındır' diyecekler. 'Şu halde siz Allah'tan korkmaz mısınız!' de. 'Eğer biliyorsanız (söyleyin), her şeyin melekûtu (mülkiyeti ve yönetimi) kendisinin elinde olan, kendisi her şeyi koruyup kollayan, fakat kendisi korunmayan (buna muhtaç olmayan) kimdir?' diye sor. '(Bunların hepsi) Allah'ındır' diyecekler. 'Öyle ise nasıl olup da büyüye kapılıyorsunuz?' de." (Mü'minûn 23/84-89).

"Birçok ayette, insanda iradesiyle ortaya koyduğu fiillerini ahlâkî ölçülere göre denetleyen, iyilik etmekten sevinç, kötülük yapmaktan ıstırap duyan bir ahlâkî melekedden söz edildiği, tevbenin ise böyle bir vicdan muhasebesinin ürünü sayıldığı görülür."⁹⁹ İnsan bir günah işlediğinde yahut birine karşı bir yanlış yaptığında içinde onu işlemenin ve o kişiye karşı yaptığı şeyin yanlışlığına dair bir his belirir. Bu his vasıtasıyla insan, içini bir şeylerin kemirdiğini fark eder. İşte insanın işlediği günah ve yaptığı yanlış sonrası içini kemiren şey, vicdanın bir göstergesidir. Bu hususu dile getiren şu hadisler manidardır: "İyilik ve hayır, ahlak güzelliğidir. Kötülük ve günah ise; vicdanını tırmalayan ve halkın bilmesini istemediğin tutum ve davranışlardır."¹⁰⁰ "İyilik ve hayır, kalbin tatmin olduğu şeydir, kötülük ve günah da vicdanı sızlatan ve ona acı veren şeydir."¹⁰¹

İnsan yanlış bir eylemde bulunduğu andan itibaren vicdanının sıkıştırmasına maruz kalır. Vicdanı, o insanı rahatsız eder ve yanlış yaptığına hükmeder.¹⁰² Derken kişi vicdanen yanlış yaptığını kabullenir ve vicdan azabı duyar. Ancak duyacağı vicdan azabı, imanı, ahlakı, karakteri ve olgunluk seviyesiyle doğru orantılıdır. Kişi yanlışından dönmediği sürece bu sonuçtan kendini kurtaramaz. İnsan iyi bir şey yaptığında ise bunu önce içinde hisseder. Vicdanı, yaptığı şeyin iyi olduğuna hükmeder. Bu durumda insan içinde sıkıntı yerine büyük bir huzur duyar. Üzerine düşen görevi yerine getirmiş olmanın hazzını yaşar.

⁹⁸ Bilgiz, *Kur'an Açısından Vicdan ve Değeri*, 13.

⁹⁹ Demir, "Vicdan", c. 43, 100-102; İlgili ayetlerden bazıları için bkz. Nisâ 4/17-18; Nahl 16/119.

¹⁰⁰ Müslim, "Birr", 14-15; Tirmizî, "Zühd", 52; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4: 182, 228-229.

¹⁰¹ Dârimî, "Buyu", 2; İbn Hanbel, *Müsned*, 4: 194.

¹⁰² Bkz. Bilgiz, *Kur'an Açısından Vicdan ve Değeri*, 134.

Buradan vicdanın, ahiret yolculuğunda insanların istikâmetini olumlu yönde etkileyen faktörlerden biri olduğu anlaşılmaktadır. Kur'an ayetlerinden anlaşılacağı üzere, insan Allah'ın (cc) ve Rasûlü'nün gösterdiği istikâmette hayatını sürdürürse ve bu hal üzere vefat ederse bu istikâmetin sonu cennettir. Eğer Allah'ın (cc) ve Rasûlü'nün gösterdiği istikâmeti sürdürmezse ve bu hal üzere vefat ederse bu yönelişin sonu da cehennemdir. İşte tam da insan kendisini cehennem istikâmetine yönlendiren amellere meylettiginde veya işlediğinde, körelmemiş ve bozulmamış vicdan karşısına çıkar, o amellerin yanlışlığını kendisine hissettirir. Böylece insan yanlış yöndeki istikâmetini değiştirme fırsatı yakalamış olur.¹⁰³ Eğer bu durumda vicdanının sesine kulak verir hatalarını düzeltirse ne âlâ, aksi takdirde vicdanının baskısından kurtulamayacaktır.

6. Aile Büyükleri

Anne-baba, insanın ahiret yolculuğundaki istikâmetine olumlu veya olumsuz yönde etki eden en önemli faktörlerden biridir.¹⁰⁴ Bu manaya temas eden bir ayet mealen şöyledir: "Eğer onlar (annen ve baban) seni, hakkında hiç bir ilmin olmadığı bir şeyi bana ortak koşman için zorlarsa, onlara itaat etme..." (Lokmân 31/15). Ayet, anne babanın çocuklarını, herhangi bir şeyi Allah'a (cc) ortak koşmaya sevk edebileceklerinden bahseder. Allah'a (cc) ortak koşmaya sevk etmek ise cehenneme doğru sevk etmek demektir. Bu, inanan bir ebeveynin işi değildir. İnanan bir anne-baba evlatlarının hem dünyada hem de ahirette mutlu olmasını ister. Bu hususta bir yandan kendi yaşayışlarıyla evlatlarına örnek olmaya çalışacakları gibi bir yandan da sözlü telkinlerde bulunurlar.

Çocuğun dil gelişimine bağlı olarak, yetişkinlerin kullandıkları dini kelime, deyim ve ifadeler onda yer etmeye başlar.¹⁰⁵ Benliğinde yer eden kavramlar zamanla onda dini bir takım etkenler haline gelir. Bu manaya dikkat çeken bir hadis şöyledir: "Her çocuk, fıtrat üzere doğar. (Çocuğun bu hali, konuşma çağına kadar devam eder) Sonra anne- babası onu Yahudi, Hristiyan veya Mecusi yapar."¹⁰⁶ Aile büyüklerinin çocuklarının ahiret istikâmetine etkisi, daha evlenmeden başlar. Hayırlı çocuk yetiştirmek, cennet istikâmetine evlat yetiştirmek demektir. Hayırlı çocuk yetiştirmek için dikkat edilecek esaslar vardır. Onlardan bazıları şunlardır: Eş seçimi, helal rızık, sürekli eğitim, tedricilik ilkesine uyma, güzel örnek olma...¹⁰⁷ Kadın olsun erkek olsun

¹⁰³ Geniş bilgi için bkz. Bilgiz, *Kur'an Açısından Vicdan ve Değeri*, 122-193.

¹⁰⁴ İbrahim Canan, *Kur'an'da Çocuk*, (İstanbul: Nesil Yay., 2011), 21.

¹⁰⁵ Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, (Ankara: TDV Yay., 1998), 255.

¹⁰⁶ Buhârî, "Cenâiz", 79, 80, 93; Buhârî, "Sünnet", 17; Buhârî, "Kader", 3; Müslim, "Kader", 22, 23, 24, 25; Ebu Dâvûd, "Sünnet", 17; Tirmizî, "Kader", 5.

¹⁰⁷ Musa Bilgiz, *Hayırlı Çocuk Yetiştirmenin Temel İlkeleri*, (İstanbul: Beyan Yay., 2006), 29-117.

evlilik çağına geldiğinde eş seçimine dikkat etmelidir. Zira iyi bir eş, kişinin iki dünyasını cennete çevirebileceği gibi kötü bir eş de insanın iki dünyasını yani hem dünyasını hem de ahiretini cehenneme çevirebilir.

Kur'an'da bir aile reisi olarak Lokman'ın (a.s) oğluna nasihatleri,¹⁰⁸ ahiret istikâmetini olumlu yönde etkilemek üzere söylenmiş sözlerdir: "Lokman, oğluna öğüt vererek: Yavrucuğum! Allah'a ortak koşma! Doğrusu şirk, büyük bir zulümdür, demişti" (Lokmân: 31/13). Ayette, Lokman'ın (a.s) oğluna ilk nasihati şirkten uzak durmasıdır. Çünkü şirk, doğrudan cehennem istikâmetine sürükleyen inanç ve amellerdendir. Ondan uzak durulması cennet istikâmetine yönelmektir.

Kur'an-ı Kerim'de özellikle aile büyüklerinin/ataların ahiret istikâmetini olumsuz yönde etkilemelerine örnek verilmesi dikkat çekicidir. Bu manadaki bir ayet mealen şöyledir: "Onlara (müşriklere): Allah'ın indirdiğine uyun, denildiği zaman onlar, 'Hayır! Biz atalarımızı üzerinde bulduğumuz yola uyarız' dediler. Ya ataları bir şey anlamamış, doğruyu da bulamamış idiysele?" (Bakara: 2/170).¹⁰⁹ Ebû Cehil'in oğlu İkrime, Velîd b. Muğîre'nin oğlu Hâlid b. Velîd, 'Âs b. Vâil'in oğlu 'Amr b. 'Âs vb. sahabenin, babaları hayattayken değil de onların vefatından sonra müslüman olmaları, ayette yer alan ifadelerin yaşanmış misalleridir.

Psikiyatrist M. Kemal Sayar kendisiyle yapılan bir söyleşide; "Günümüz anne babalarına ne tavsiye edersiniz?" sorusuna: "Anne babaların en çok yapmaları gereken şey çocuklarına zaman ayırmaktır. Zaman ve dikkat." cevabını verir ve şunları ekler:

Anne-baba çocuklar için iyi rol ve model olmalıdır. Bizim çocuklarımız bizden onlara arkadaş olmamızı istemezler, iyi model olmamızı isterler. Yani biz onlar için ahlakın kaynağıyız. Doğrunun, yanlısın öğrenileceği yeriz. Bizim tıpkı doğruyu yanlışı anneannemizden, annemizden, babamızdan öğrendiğimiz gibi çocuklarımız da bizden ve annelerinden öğrenecekler. Dolayısıyla doğru bir hayat yaşamamız ve bu hayatı da çocuklarımıza intikal ettirebilmemiz gerekir.¹¹⁰

7. Çevre

İnsanın cennet veya cehennem yönündeki istikâmetine hem olumlu hem de olumsuz yönde etki edebilen faktörlerden biri de sosyal çevredir.¹¹¹ "Çocuk

¹⁰⁸ Lokmân 31/13, 16-19.

¹⁰⁹ Bu manadaki ayetlerden bazıları için bkz. A'râf 7/28; Şu'arâ 26/74; Lokmân 31/21, 53; Zuhuruf 43/22-23.

¹¹⁰ R. Adeviyye Akbulut, *Kur'an'daki Anne*, (İstanbul: Nesil Yay., 2010), 62-63.

¹¹¹ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Eren, *İnsan ve Eğitim*, 84-86.

olsun büyük olsun insanlar çevresindeki davranışları bazen model alırlar. Bunlar her zaman iyi model olmayabilir. Özellikle çocuklarda bu, önceleri özentî ve taklit şeklinde başlar, giderek kalıcılık kazanır ve zamanla kişinin karakteri haline gelir".¹¹² Bu manaya dikkat çeken ayet ve hadisler vardır. Peygamberlerin yol arkadaşlığının, ahiret istikâmetinde olumlu yönde etki ettiğini, Şeytanın ve taraftarlarının yol arkadaşlığının ise olumsuz yönde etki ettiğini belirten şu ayet bunu en açık şekilde ifade etmektedir:

O gün, zalim kimse (pişmanlıktan) ellerini ısırp şöyle der: Keşke o peygamberle birlikte bir yol tutsaydım! Yazık bana! Keşke falancıyı (bâtil yolcusunu) dost edinmeseydim! Çünkü zikir (Kur'an) bana gelmişken o, hakikaten beni ondan saptırdı. Şeytan insanı (uçuruma sürükleyip sonra) yüzüstü bırakıp rezil rüsvay eder (Furkan: 25/27-29).

Yukarıdaki ayetlerde insanın ahiret istikâmetinin cennete doğru olması için kimlerle yoluna devam etmesi gerektiği açık bir şekilde ortaya konulmuştur.

Şu ayetlerde geçen cennet diyalogu da, insanın dünyada iken kimlerle arkadaşlık etmesi gerektiğini göstermesi bakımından büyük önem arz eder:

İşte o zaman, birbirlerine dönerek (dünyadaki hallerini) soracaklar. İçlerinden biri: 'Benim, bir arkadaşım vardı' der. 'Derdi ki: Sen de (dirilmeye) inananlardan mısın? Biz ölüp kemik, sonra da toprak haline geldiğimiz zaman (diriltip) cezalanacak mıyız?' (O zat, dünyada geçmiş olan hâdiseyi bu şekilde anlattıktan sonra Allah Teâlâ orada bulunanlara:) 'Siz işin gerçeğine vâkıf mısınız?' Dedi. İşte o zaman konuşan baktı, arkadaşını cehennemde ortasında gördü. 'Yemin ederim ki, sen az daha beni de helâk edecektin. Rabbimin nimeti olmasaydı, şimdi ben de (cehenneme) getirilenlerden olurum' dedi. Birinci ölümümüz hariç, bir daha biz ölmeyecek ve bir daha azap görmeyecek değil miyiz? Şüphesiz bu, büyük kurtuluştur. Çalışanlar, böylesi bir kurtuluş için çalışsın." (Sâffât: 37/50-60).¹¹³

Bu ayetlerde kötü arkadaşın aldanmayanının durumu zikredilirken, şimdi mealini vereceğimiz ayette kötü arkadaşına aldananın ahiretteki durumundan bahsedilir: "O Şeytan dostu kimse, en sonunda bize gelince arkadaşına: Keşke benimle senin aranda doğu ile batı arası kadar uzaklık olsaydı, ne kötü arkadaşmışsın! der." (Zuhruf: 43/38). Yukarıda mealini verdiğimiz iki ayet-i

¹¹² Suat Cebeci, *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye'de Din Eğitimi*, (Ankara: Akçağ Yay., 1996), 75.

¹¹³ Cehennem ehli arasında geçen benzer bir tartışma için bkz. Sebe 34/31-33.

kerimeden, iyi bir çevrenin ahiret istikâmetini olumlu yönde etkilediği, kötü bir çevrenin de olumsuz yönde etkilediği açık bir şekilde anlaşılmaktadır.

Arkadaş seçimi hususundaki bazı hadislerin burada zikredilmesi yerinde olacaktır: “Kişi sevdiğiyle beraberdir”.¹¹⁴ “Kişi dostunun dini üzeredir. Öyleyse her biriniz, kiminle dostluk kuracağına dikkat etsin”.¹¹⁵ “İyi arkadaşla kötü arkadaşın misali, misk taşıyanla körük çeken insanlar gibidir. Misk sahibi, ya sana kokusundan verir veya sen ondan satın alırsın. Körük çekene gelince ya elbiseni yakar yahut da sen onun pis kokusunu alırsın”.¹¹⁶ Bu hadislerde de çevrenin, kişiyi ahiret istikâmetinde olumlu veya olumsuz yönde etkileyebildiği ifade edilmiştir. Özellikle üçüncü hadis bu manayı net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Arkadaş çevresinin yanında, egemen güçlerin ve otorite sahiplerinin de insanın iman edip etmemesi ve ahlaki yönden şekillenmesi açısından büyük oranda belirleyici etkileri vardır.¹¹⁷ Bu egemenlik ister siyasi güçle ister basın yayın gücüyle ister daha başka güçle olsun fark etmez. Bunların, insanlar üzerindeki etkisi tartışılmaz. “Firavun'un kavminden ileri gelenler dediler ki: Musa'yı ve kavmini, seni ve tanrılarını bırakıp yeryüzünde bozgunculuk çıkarırsınlar diye mi bırakacaksın? (Firavun): ‘Biz onların oğullarını öldürüp, kadınlarını sağ bırakacağız. Elbette biz onları ezecek üstünlükteyiz’ dedi.” (A’râf, 7/127).¹¹⁸

Eğitim sürecinde, insanın eğitimiyle ilgilenen hocaları da, insanın çevresi konumundadır. İnsanın kişiliğinin gelişiminde önemli dönüm noktalarından biri de hiç şüphesiz öğrenim hayatıdır. Bu sürecin en önemli safhası ise ilköğretim dönemidir. Eğitimciler, dilleriyle olduğu gibi yaşayışlarıyla da öğrencileri üzerinde etkilidirler. Birçok öğrencinin dindar öğretmenlerini rol model alıp onlar gibi olmak istemeleri ahiret istikâmetinde eğitimcilerin ne kadar önemli bir faktör olduğunu ortaya koymaktadır.

Camiler de insanın yakın çevresini oluşturan unsurlardandır. Camiler daimi bir şekilde Allah'ın (cc) dininin tebliğ edildiği yerlerdir. Kur'an-ı Kerim'in ana konularından biri ahiret olduğu gibi, camilerdeki vaaz-u nasihatlerin de ana konularından biri ahirettir. Yani camilerdeki vaaz ve hutbelerin de ahiret istikâmetine etki ettiği gözlemlenmektedir.

Fertler gibi, toplumlar da ahiret istikâmeti açısından, çevresinde olup bitenlerden olumlu veya olumsuz yönde etkilenebilir. “Toplum canlı bir organ

¹¹⁴ Buhârî, “Edeb”, 96; Müslim, “Birr”, 165; Ebu Dâvûd, “Edeb”, 122; Tirmizî, “Zühd”, 50.

¹¹⁵ Ebu Dâvûd, “Edeb”, 19; Tirmizî, “Zühd”, 45.

¹¹⁶ Buhârî, “Buyu”, 38; Buhârî, “Zebâih”, 31; Müslim, “Birr”, 146.

¹¹⁷ Bilgiz, “Kişiliğin Oluşmasında Fıtratın ve Sosyal Çevrenin Etkisi (İsra, 17/84. Ayeti Eksekinde)”, 125-144.

¹¹⁸ Ayrıca bkz. A’râf 7/60; Mü’minûn 23/33; Kasas 28/38; Sâd, 38/6.

gibi, kendini toplumsal değişimlere karşı teyakkuzda tutmak ve değişimin istikâmetini müspet bir yöne çevirmek durumundadır. Bu durumdaki bir toplum, olayları kendi değer yargıları muvacehesinde değerlendirmek ve ona uygun bir tavır almak durumundadır".¹¹⁹ Ahmet Hamdi Akseki, ahiret istikâmetinde nasihatın etkisi babında şöyle der:

"İnsanın bedenine hücum ederek onu zaîf düşüren, onun şeklini değiştiren birtakım hastalıklar olduğu gibi, ruha arız olarak onu hastalandıran, onun manevi sûretini biçimden çıkaran manevi hastalıklar ve marazlar vardır. Bunda hiç şüphe yoktur. Bununla beraber tesirli bir nasihatle yahut bir tehdit ile aklını başına almış serseriler, azgınlığından vazgeçmiş sefipler de görülmektedir".¹²⁰

İleride geleceği üzere, fertler gibi toplumlar da ahirette hesaba çekilecektir. Bu yüzden toplumlar da kendilerini o hesaba hazırlamak zorundadırlar. Hesaplarının kolay olması için dünyada iken istikâmetlerini düzeltmelidirler.

8. İletişim Araçları

İletişim deyince, "duygu, düşünce ve bilgilerin -akla gelebilecek hangi tür yolla olursa olsun- başkalarına aktarılması"¹²¹ kastedilir. İnsanlar arası iletişim, ilk insanların yaratılmasıyla başlamış olup ilelebet devam edecek olan bir olgudur. İnsanlığın ilk dönemlerinde iletişim için birebir konuşmanın dışında, ateş, duman, ayna, ışık ve akustik işaretlerden faydalanıldığı; boru, davul, ıslık çalma vb. şeyler kullandığı ifade edilmektedir.¹²² İnsanların duygularını ve düşüncelerini sesli veya sözlü olarak ulaştırmalarının mümkün olmadığı durumlarda bu araçları kullandıkları anlaşılmaktadır. Zamanla bu iletişim araçlarının yerini mektup, telgraf, gazete, radyo, televizyon, telefon ve internet gibi araçlar almıştır.

Hiç kuşkusuz basın-yayın, özellikle televizyon ve internetin kullanılmaya başlanması, insanların ahiret istikâmetini en çok etkileyen faktörlerden olmuştur. "Televizyonun tahribatları, başta Amerika olmak üzere 1950'lerden beri araştırma konusu; ancak çocuklar üzerindeki zararları tüm dünyanın tartıştığı bir sorun. Araştırmalara göre çocukların % 68,23'ü günde ortalama üç saatten fazla, % 26,39'u ise beş saati aşkın bir süreyle televizyon izlemektedir".¹²³

¹¹⁹ Komisyon (İ. Süreyya Sırma v. dğr.), *Sosyal Değişme ve Dini Hayat*, (İstanbul: İslami İlimler Araştırma Vakfı, 1991), 97.

¹²⁰ Ahmet Hamdi Akseki, *İslam Dini*, (Ankara: Gaye Matbaası, 1933), 226.

¹²¹ "İletişim", www.tdk.gov.tr, erişim 08.06.2017.

¹²² Komisyon, *Geçmişten Günümüze Posta*, (Ankara: PTT Genel Müdürlüğü, 2007), 5.

¹²³ Meral Y. Uzunay, *Çocuk Eğitiminde Anne Baba Tutumları*, (İstanbul: Eşik Yay., 2013), 127.

İlk üç yaşlarında çocukların beyni, her şeyi çok daha hızlı bir şekilde kaydetmektedir.¹²⁴ Bu kayıtların daha sonraki hayata yansıtılması, dolayısıyla ahiret istikâmetinde olumlu veya olumsuz yönde etkili olması mümkündür. Bu yüzden çocukları bu yaşlarda olan ebeveynler, konuşmalarıyla, yaşayışlarıyla televizyondan takip ettikleri programlarla vs. onlara hep olumlu örnek olmalıdırlar.

Günümüzde televizyon, çocukları meşgul etme konusunda artık internete göre gerilerde kalmış durumdadır. Çocukların, internetin olumsuz etkilerinden korunması için anne baba gözetiminde kullanmaları gerekir. Zira internetin olumsuzlukları, çocukların sadece dünya hayatlarını değil ahiret hayatlarını da mahvetmektedir. Cep telefonu insanların artık ayrılmaz bir parçası durumundadır. Günümüzde internetsiz telefon kullanımı ise yok denecek kadar azdır. Yani insan kendini ahiret istikâmeti hususunda olumlu veya olumsuz etkileyebilecek bir yayıncıyı da cebinde gezdirmektedir.

Kur'an-ı Kerim'de; yeryüzünde fesad ve bozgunculuk çıkarmak, cehenneme doğru sürükleyen sebeplerden kabul edilmiştir (Mâide: 5/33). Yakın tarihimizde şahit olduğumuz PKK, FETÖ, DHKP-C, MLKP, DEAŞ vb. kötü niyetli örgütlerin gerçekleştirdikleri birçok olayda da görüldüğü gibi, bu örgütler basın-yayın ve iletişim araçlarını özellikle sosyal medyayı, insanları olumsuz yönde sevk etmek üzere kullanıp, kötülükte birleşmelerini sağlamıştır. Ahiret istikâmetini etkilemeleri açısından ise insanlardan bir kısmının şehitliğe, bir kısmının ise katillığe kadar gitmesine sebep olmuşlardır.

9. Maddî ve Manevî İmkânlar

Kişinin içinde bulunduğu maddî ve manevî imkânlar da onun ahiret yolculuğundaki istikâmetini olumlu veya olumsuz yönde etkileyebilir. Her türlü servet ve zenginlik maddî imkân olduğu gibi, makam, mevki ve her türlü toplumsal statü vb. de manevî imkândır. Kur'an-ı Kerim bütün bu imkânlara kısaca "dünya hayatı"¹²⁵ ismini vermektedir. Dünya hayatının/imkânlarının, insanı ahiret istikâmetinde olumsuz yönde etkilemesine genel manada bir örneklik teşkil etmesi açısından şu ayeti zikretmek mümkündür: "...Dünya hayatı onları aldattı ve kâfir olduklarına dair kendi aleyhlerine şahitlik ettiler" (En'âm: 6/130).

Maddî imkânların olumsuz yönde etkilemesine Kur'an-ı Kerim'in özel manada verdiği örneklerden biri Karun'dur. Allah'ın (cc) vermiş olduğu serveti, onun ahiret yolculuğundaki istikâmetini olumsuz yönde etkilemiştir. Önceleri onun servetine heveslenenler, onun ve servetinin helâkenden sonra

¹²⁴ Uzunay, *Çocuk Eğitiminde Anne Baba Tutumları*, 129.

¹²⁵ Bu nitelendirmelerden bazıları için bkz. Bakara 2/86; En'âm 6/32.

yanlış düşündüklerinin farkına varırlar ve bu yöndeki düşüncelerini dile getirirler (Kasas: 28/76-82).

Yukarıda bahsi geçen ayetlerde yer alan “Karun, Musa'nın kavminden idi de, onlara karşı azgınlık etmişti” ifadesini tefsir ederken müfessirler genel olarak Karun'un azmasını, zenginliğine bağlamışlardır.¹²⁶ Bunun dışında birçok ayette, sahip olunan imkânlar sebebiyle insanlardan bazılarının doğru istikâmetten saptıkları vurgulanır.¹²⁷

Ancak unutulmaması gerekir ki Karun'u azdıran, yoldan çıkaran elindeki imkânların ve varlıkların bizzat kendileri değildir. Zira imkânlar ve varlıklar akıllı varlıklar değildir. Öyle ise Karun'un yoldan çıkması kendi iradesiyedir. Allah insana imkânlar sunmakla, bir yandan nimetlendirirken bir yandan da insanı imtihana tabi tutmaktadır. İnsanın, kendine sunulan imkânları Allah'ın (cc) iradesi doğrultusunda kullanmaması durumunda istikâmetini cehennemine doğru, Allah'ın (cc) iradesi doğrultusunda kullanması durumunda ise istikâmetini cennete doğru yöneltmesi mümkündür.

Maddi imkânlar mutlak saptırıcı değildirler. Maddi imkânların cennet istikâmetine sebep olduğunu zikreden ayetler de mevcuttur. Kur'an-ı Kerim'de maddi imkân sahibi müminlerin bu imkânlarını Allah'ın (cc) rızası doğrultusunda kullanmaları durumunda cennet istikâmetinde olacakları vurgulanır:

“Allah yolunda mallarını harcayanların örneği, yedi başak bitiren bir dane gibidir ki, her başakta yüz dane vardır. Allah dilediğine kat kat fazlasını verir. Allah'ın lütfu geniştir, O her şeyi bilir. Mallarını Allah yolunda harcayıp da arkasından başa kakmayan, fakirlerin gönlünü kırmayan kimse-ler var ya, onların Allah katında has mükâfatları vardır. Onlar için korku yoktur, üzüntü de çekmeyeceklerdir.” (Bakara: 2/261-262).

Allah (cc) yolunda infâkta bulunmanın insanı cennet yoluna sevk edeceği başka bir ayette şöyle dile getirilir: “...Onlar için Rableri katında nice dereceler, bağışlanma ve tükenmez bir rızık vardır” (Enfâl: 8/3-4). Sahip olunan maddi ve manevi imkânların, ahiret istikâmetinde olumlu etkilerine örneklik teşkil edecek bir başka ayet meali ise şöyledir:

Bedevîlerden öylesi de vardır ki, Allah'a ve ahiret gününe inanır, (hayır için) harcayacağını Allah katında yakınlığa ve Peygamber'in dualarını

¹²⁶ Taberî, *Tefsiru't-Taberî*, c. 18, 311-321; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, c. 4, 264-265; Bağavî, *Tefsiru'l-Bağavî*, c. 6, 220; Celâleddin es-Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr fi't-Tefsîr-i bi'l-Me'sûr*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, c. 11, (Kahire: Hicr, 2003), 505.

¹²⁷ En'âm 6/44; Enfâl 8/47; Hûd 11/10; Kasas 28/58, 76; Sebe 34/34; Mümin 40/75; Zuhuruf 43/23; Kamer 54/25-26; Vâkıa' 56/45.

almaya vesile edinir. Bilesiniz ki o (harcadıkları mal, Allah katında) onlar için bir yakınlıktır. Allah onları rahmetine (cennetine) koyacaktır. Şüphesiz Allah bağışlayan, esirgeyendir (Tevbe: 9/99).¹²⁸

Bu minval üzere devam eden ayetler, insanların maddi imkânlarını kullanarak, cennet istikâmetine nasıl yönelebileceklerini ortaya koymaktadır.

10. İbretlik Olay ve Musibetler

Şahit olunan veya başa gelen ibretlik olaylar ve musibetler de ahiret istikâmetine etki eden faktörlerdendir. Kur'an-ı Kerim'de peygamber kıssaları, insanların ibret almaları için anlatıldığına göre; onları okuyan insanlar, peygamberlerin nimet içindeyken veya sıkıntıda iken sergiledikleri davranışları örnek almalıdırlar. Mesela, peygamberlerin başına gelen hastalıklar ve musibetlerde duaya yöneldikleri gibi, diğer insanların da musibet ve hastalık hallerinde duaya yönelmeleri, ahiret istikâmetlerini olumlu yönde etkileyecektir:

Eyyub'u da (an). Hani Rabbine: 'Başıma bu dert geldi. Sen, merhametlilerin en merhametlisisin' diye niyaz etmişti. Bunun üzerine biz, tarafımızdan bir rahmet ve kulluk edenler için bir hatıra olmak üzere onun duasını kabul ettik; kendisinde dert ve sıkıntı olarak ne varsa giderdik ve ona aile efradını, ayrıca bunlarla birlikte bir mislini daha verdik (Enbiya: 21/83-84).

Eyyüb'ün (a.s) başına gelen hastalık ve musibetlerden Allah'a (cc) sığınmasının ve O'ndan şifa talebinde bulunmasının Kur'an'da nakledilmesi, insanlar için örneklik teşkil etmesi içindir. Bununla beraber insanlar, Allah'a (cc) dua etmek için hastalanmayı veya bir musibetle karşılaşmayı beklememelidirler. Zira Eyyüb'ün (a.s) maddi yaralarına mukabil bizim günahlardan gelen manevi yaralarımız vardır. Onun hastalığı kısacık dünya hayatını tehdit ederken bizim günahlardan gelen yaralarımız ebedî hayatımızı tehdit etmektedir. Dolayısıyla biz onun duasına ondan daha fazla muhtacız. Yani başkalarının başına gelen musibetler bizim için ders olması açısından yeterlidir. Kendi başımıza gelmesi gerekmez.

Hastalar için yazılan bir risalede hastalığın, ahiret istikâmetinde etki eden faktörlerden biri olduğu şöyle izah edilir:

Hastalığı olmayan, daima sıhhat ve afiyet içindeki bir ömür gaflet verir, dünyayı hoş gösterir, ahireti unutturur. Bu durumdaki bir insan, kabri ve ölümü hatırına getirmek istemez. Hastalık ise birden o insanın aklını başına getirir. Kendi vücuduna ve cesedine der ki: 'Ölümsüz değilsin,

¹²⁸ Ayrıca bkz. Bakara 2/3; Âl-i İmrân 3/17; Nisâ 4/38; Mâide 5/64; Enfâl 8/3; Tevbe 9/53.

başiboş değilsin, bir vazifen var. Gururu bırak, seni yaratanı düşün, kabre gideceğini bil, öyle hazırlan'.¹²⁹

Kur'an-ı Kerim'de diğer peygamberlerin hayatlarından bazı kesitlere yer verilirken hayatı neredeyse baştan sona anlatılan tek peygamber Yusuf'tur (a.s). Hayatının Kur'an'da anlatılan her safhası ibret almak içindir. Kısaca Yusuf'un (a.s) kıssası şöyledir: Kardeşleri tarafından kuyuya atılır. Bir kervan tarafından kuyudan çıkarılır. Köle olarak satılır. Alanlar tarafından Mısır'a götürülür. Orada kralın hanımı tarafından uğradığı iftira sebebiyle zindana atılır. Sonra hatasızlığa uğradığı anlaşılınca zindandan çıkarılır. Mısır'a maliye bakanı yapılır. Bir kıtlık zamanında kardeşleri buğday almak üzere Mısır'a gelir. Aradan uzun zaman geçmiştir. Yusuf'u (a.s) tanıyamazlar. Kuyuya atıldığında çocuk olan Yusuf (a.s) büyümüştür. Kardeşlerini tanır. Anne-baba ve kardeşlerini Mısır'a getirtir. Tam mutlu bir hayat içerisindeyken Yusuf'un (a.s) duası şu olur: "... Beni müslüman olarak öldür ve beni sâlihler arasına kat!" (Yusuf: 12/3-101). Böyle bir kıssanın sonunun bu şekilde bitmesinin nakledilmesinden şu manayı çıkarmak mümkündür: Yusuf (a.s) hayatının en sadetli bir anında bile ahiret yolcusu olduğunu unutmayıp müslüman olarak ölmeyi istemiştir. Yusuf (a.s) hayatının en mutlu anında ölümü istediğine göre ölüm sonrasında gelecek olan ahiret hayatı dünya hayatının en güzelinden bile güzeldir. Orası için çalışmak gerekir. Kur'an'da zikredilen diğer peygamberlerin kıssalarından da bu şekilde dersler çıkarılması mümkündür.

Kur'an'da, önceki kavimlerin başlarına gelenlerin zikredilmesi de muhataplarının ahiret istikâmetinin düzeltilmesine yöneliktir. Zira Kur'an'da zikredilen kavimlerin başlarına gelenler aktarılırken vurgu noktası, geçmiş olaylardan ders çıkarmak ve yaşantıyı düzeltmektir.¹³⁰ Kur'an-ı Kerim'in muhatapları olan sahabeler, her ne kadar geçmiş kavimlerin başına gelen olaylara şahit olmasa da, onlar Kur'an-ı Kerim'e ve içinde verilen her türlü bilgiye inanmaktadırlar. Bu olaylar da Kur'an'da geçtiğine göre sahabeler o olaylara görür gibi inanırlar. Kur'an-ı Kerim'e inanmayanlar ise nesilden nesile aktarılan bu olaylardan haberdardırlar. Hz. Âdem'in (a.s) iki oğlunun,¹³¹ Nuh (a.s),¹³² Hud (a.s),¹³³ Salih (a.s),¹³⁴ İbrahim (a.s),¹³⁵ Lût (a.s),¹³⁶ Ya'kub (a.s),¹³⁷

¹²⁹ Metnin orijinali için bkz. Bediüzzaman Said Nursî, *Lem'alar*, (İstanbul: Envar Neşriyat, 1996), 206-207.

¹³⁰ Bakara 2/66; Yûsuf 12/111; Nâziât 79/ 26.

¹³¹ Mâide 5/27-31.

¹³² A'râf 7/59-64, 69; İbrâhîm 14/9.

¹³³ Ankebût 29/38; Fussilet 41/13-15.

¹³⁴ İsrâ 17/59; Şu'arâ 26/141-159.

¹³⁵ Nisâ 4/54-55; Tevbe 9/70.

¹³⁶ Hûd 11/70-83; Hicr 15/58-77; Enbiyâ 21/74-75.

¹³⁷ Bakara 2/132-133.

Yusuf (a.s),¹³⁸ Musa (a.s),¹³⁹ Harun (a.s),¹⁴⁰ Dâvûd (a.s),¹⁴¹ Süleyman (a.s),¹⁴² Yunus (a.s)¹⁴³ ve İsa'nın (a.s),¹⁴⁴ kavimlerinin ve Efendimiz Hz. Muhammed'in (s.a.v)¹⁴⁵ ümmetinin başından geçen olayların Kur'an'da zikredilmesi, kıyâmete kadar gelecek insanların ahiret yolculuğunda ibret almaları içindir.

Kur'an kıssaları bir manada geçmiş kavimlerin başlarına gelen olaylar demektir. Seyyid Kutub'a göre, Kur'an kıssalarının hikmetlerinden bazıları şunlardır:

1. Vahyin ve peygamberliğin Allah'tan olduğunu ispatlamak.

2. Dinlerin kaynağının Allah (cc) olduğunu açıklamak.

3. Bütün dinlerin esas itibariyle aynı olduğunu izah etmek.

4. Peygamberlerin davetlerindeki metotlarının bir olduğunu ve kavimlerinin onları karşılama biçimlerinin birbirine benzediğini ortaya koymak.

5. Hususi olarak Hz. Muhammed ve Hz. İbrahim'in dinlerinin müşterek asıllarını, umumi olarak da İsrail oğullarına gelen dinleri açıklamak.

6. Allah'ın (cc) yardımının peygamberlere, helakinin ise inkâr edenlere olacağını belirtmek suretiyle Peygamberimizin kalbine sebat vermek ve onun imana davet ettiklerinin kalplerine tesir etmek.

7. Kur'an'daki müjdeleme ve korkutmayla ilgili ayetlerin gerçekliğini ortaya koymak

8. Allah'ın (cc) peygamberlere ve seçkin kullarına olan nimetlerini açıklamak.

9. Şeytanın aldatmalarına karşı insanları uyararak.

Bunların dışında şu hikmetleri de ilave eder: Allah'ın (cc) Âdem (a.s) ve İsa'yı (a.s) yaratması vb. harika şeylere kudretinin yettiğini beyan etmek, iyi ve güzel olan şeylerin akıbetiyle şer ve fesad olan şeylerin akıbetini zikretmek.¹⁴⁶

¹³⁸ Yusuf 12/3-104; Mü'min 40/34.

¹³⁹ Bakara 2/54-88, 92-96; A'râf 7/103-155, 159-160.

¹⁴⁰ Yûnus 10/75; Tâhâ 20/70, 90-98; Enbiyâ 21/48; Sâffât 37/114-118.

¹⁴¹ Bakara 2/247-251; Mâide 5/78-79; Enbiyâ 21/78-80; Sebe 34/10-11.

¹⁴² Neml 27/15-44; Sâd 38/30.

¹⁴³ Yûnus 10/98; Kalem 68/48-50.

¹⁴⁴ Bakara 2/87, 253; Nisâ 4/155-159.

¹⁴⁵ Bakara 2/119-121; Nisâ 4/105, 107; Mâide 5/67; En'âm 6/48; A'râf 7/158; Hûd 11/1-4.

¹⁴⁶ Seyyid Kutub, *et-Tasvîru'l-Fennî fi'l-Kur'ân*, (Kahire: Dâru'ş-Şurûk, 2002), 151-155. Benzer tasnifler için bkz. Şevki Saka, *Kur'ân-ı Kerim'in Davet Metodu*, (İstanbul: Seha Neşriyat, 1991), 146-151; Necati Kara, *Kur'ân'a Göre Hz. Musa, Firavun ve Yahudiler*, (İstanbul: Seha Neşriyat, 1991), 25-37.

Kur'an'daki bu açıklamalara muhatap olan insan geçmiş ümmetlerin başlarına gelen olaylardan ders çıkarmış olacaktır.

11. İnsan ve Cin Şeytanları

Ahiret yolculuğu istikâmetinde en olumsuz etken hiç şüphesiz ki şeytanlardır. Şeytanlar, adeta insanın yolunun üzerinde durur ve onları cennet istikâmetinden saptırmaya çalışır.

Allah (cc) Hz. Âdem'i (a.s) yaratınca ona secde edilmesini istemiş, melekler secde etmişler. Şeytan'a da secde emredilmesine rağmen o bu emre itaat etmemiştir. Bunun üzerine huzurdan kovulan Şeytan, kullarını saptırmak üzere Allah'tan (cc) mühlet ister. Allah da (cc) ona bu konuda mühlet verir. Bu olayı ayrıntılarıyla ele alan üç ayet grubu vardır. Üçünde de Şeytan'a mühlet verildiği bildirilir. Ancak bunlardan ikisinde Şeytan saptıracağı kimselerden Allah'ın (cc) salih kullarını istisna eder. Şeytan'ın, azdıracığı insanlardan salih kulları istisna tuttuğu bir ayet mealen şöyledir: "...andolsun ki yeryüzünde kötülükleri onlara güzel göstereceğim, içlerinde ihlâsa erdirilmiş kulların hariç, onların hepsini azdıracığım" ¹⁴⁷ (Hicr: 15/28-40). Bu ayetten anlaşılmaktadır ki, Şeytan'ın saptırma gücü mutlak değildir. Başka bir deyişle Şeytan, her insanı saptırma gücüne sahip değildir.

Şeytan'ın istisna yapmadan, insanları saptıracağını ifade ettiği bir ayet ise mealen şöyledir:

(Şeytan) 'Öyle ise' dedi, 'Sen beni azgınlığa mahkûm ettiğin için, ben de onları gözetlemek üzere Senin doğru yolunun üzerinde pusu kurup oturacağım. Sonra onların gâh önlerinden, gâh arkalarından, gâh sağlarından, gâh sollarından sokulacağım, vesvese verip pusu kuracağım, Sen de onların ekserisini şükreden kullar bulmayacaksın'¹⁴⁸ (Araf: 7/16-17).

Bu ayette herhangi bir istisna yapılmamış olup, tüm insanlar Şeytanın saptırma hedefindedirler.

Burada bir hususa değinmek yerinde olacaktır. Yukarıdaki ayette Şeytan'ın azması Allah'a izafe edilmiştir. Bu vesileyle şu soru akla gelmektedir: Acaba Şeytan'ı Allah mı (cc) azdırdı, yoksa kendisi mi azdı? Ayetin zahirinden, Şeytan'ın Allah (cc) tarafından azdırıldığı anlaşılmaktadır. Ayette 'azmak' manasını ifade eden **أَعْوَيْتَنِي** kelimesinin sülasi hali **عَوَى** fiilidir. Bu fiil,

¹⁴⁷ Aynı olay Sâd Suresi 71-83. ayetler arasında da anlatılır ve mesele aynı sonuçla bitirilir: "İblis: 'Senin şerefine andolsun ki, içlerinden ihlâslı kulların hariç, elbette onların hepsini azdıracığım' dedi."

¹⁴⁸ Ayrıca bkz. Hicr 15/39.

yolunu kaybetti,¹⁴⁹ yoldan saptı, cahil oldu,¹⁵⁰ itikadı bozuldu,¹⁵¹ günâha daldı¹⁵² vb. anlamlara gelmektedir. Bu manaların tamamı Allah'ın sözünden çıkmak, O'na asi olmak demektir. Şeytan'ın, Allah'ın (cc) sözünden çıkıp O'na asi olması ise, Hz. Âdem'e secde olayında gerçekleşir. Allah (cc), Hz. Âdem'i (a.s) yaratıp ona secde edilmesini emrettiğinde, Şeytan'ı secde etmekten alıkoyan Allah (cc) değil, Şeytan'ın bizzat kendi gururu ve kibriydi. Yani kendini Hz. Âdem'den üstün görmesiydi. Hatta bunu bizzat kendisi itiraf etmiştir:

Andolsun sizi yarattık, sonra size şekil verdik, sonra da meleklerle, 'Âdem'e secde edin!' diye emrettik. İblis'in dışındakiler secde ettiler. O secde edenlerden olmadı. Allah buyurdu: 'Ben sana emretmişken seni secde etmekten alıkoyan nedir?' (İblis): Ben ondan daha üstünüm. Çünkü beni ateşten yarattın, onu çamurdan yarattın, dedi (A'raf: 7/11-12).

Görüldüğü üzere, ayette Allah'ın Şeytan'a bir sorusu ve Şeytan'ın da cevabı yer almaktadır: "Ben sana emretmişken seni secde etmekten engelleyen nedir?". Bu soruya Şeytan'ın cevabı; "Ben ondan daha üstünüm. Çünkü beni ateşten yarattın, onu çamurdan yarattın." şeklinde olmuştur. Şeytan, "ben secde etmek istedim, ama sen engelledin" dememiştir. Böyle dememesi, yani yaptığı yanlış savunmaya kalkışması, sapma suçunu kendi üzerine aldığı anlamına gelir.

Ahiret yolcularını cennet istikâmetinden saptırmaya çalışan cin ve insan şeytanlarının bunu nasıl yaptıkları ve insanların, onların şerlerinden Allah'a (cc) nasıl sığınabilecekleri ise Nâs suresinde ortaya konulmaktadır: "De ki: 'Cinlerden ve insanlardan; insanların kalplerine vesvese veren sinsi vesvesecinin kötülüğünden, insanların Rabbine, insanların Meliki'ne, insanların İlâhı'na sığınırım' " (Nas: 114/1-7). Mealini verdiğimiz Nâs suresinden, cinnî ve insî şeytanların, vesveseyle insanları kandırmaya çalıştıkları anlaşıldığı gibi, insanların da onların şerlerinden korunmak için, Allah'a (cc) sığınmaları gerektiği anlaşılmaktadır. İnsanlar, aldatıcı vaatlerine kulak verdiklerinde ve yahut onun isteklerini aktif bir biçimde icra ettiklerinde onları cehennemlere sürükleyen Şeytan, insan ile Yaratan arasındaki ilişkilerde olumsuz bir etkiye sahiptir.¹⁵³

¹⁴⁹ Cevherî, *es-Sihâh fi'l-Luğa*, c. 6, 2450.

¹⁵⁰ Hasirizâde Elif Efendi, *en-Nûru'l-Furkân fi Şerhi Luğâti'l-Kur'ân*, c. 2, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015), 118-119 (Arapça kısmı), 126-127 (Türkçe kısmı).

¹⁵¹ İsfehânî, *el-Müfredât fi Ğaribi'l-Kur'ân*, 478.

¹⁵² Ferâhâdî, *Kitabu'l-Ayn*, c. 3, 296.

¹⁵³ Kılıç, *Kur'an'da Günah Kavramı*, 277.

Burada sayılan sebeplerin dışında ahiret istikâmetini olumlu veya olumsuz yönde etkileyen başka sebepler de olabilir. Ancak en önemlileri bunlar olsa gerektir. Hülâsa, yukarıda sayılan sebepler her ne kadar insanın ahiret istikâmetine etki edecek olsa da, netice itibarıyla insan seçim ve tercihlerinde özgür bırakılmıştır (Şems: 91/8-10). Dileyen neticesi cennet olan hidayet yolunu, dileyen neticesi cehennem olan dalalet yolunu tercih etmektedir. Başka bir deyişle, kişi ahiret istikâmetinde olumlu ya da olumsuz faktörlerden etkilenebilir. Ancak bu faktörler kişinin irade hürriyetini elinden almamaktadır.

Sonuç

Cennet veya cehennemde sona erecek şekilde Ahiret yolculuğuna çıkarılan insan, dünyada büyük bir imtihandan geçirilmektedir. Bu imtihanda doğruyu ve yanlış göstermek üzere kendisine peygamberler ve ilahi kitaplar rehberlik etmektedir. İnsan ilahi bir sınava tabi tutulduğunun bilincinde olarak, onların rehberliğinde ebediyet yolculuğuna devam ettiği takdirde ebedî saadetle, aksi takdirde ebedî şekâvetle karşılaşacaktır.

Ebediyet yolculuğundaki insanın cennet veya cehennemden yana istikâmetini etkileyen bazı faktörler vardır. Bunlardan, peygamberler ve ilahi kitaplar başta olmak üzere bazıları insanın sadece hayra yönelmesinde etkindir. Şeytan başta olmak üzere bazıları sadece şerre yönelmesinde etkindir. Çevre başta olmak üzere bazıları ise hayra da şerre de yönelmesi hususunda etken durumdadır.

Sonuç itibarıyla, her ne kadar insanın istikâmetini etkileyen faktörler olsa da, bunlar insanı cennete veya cehenneme yönelme hususunda mecbur eden şeyler değildir. Tüm etkilere rağmen neticede insan son kararını kendisi vermekte, yani cennete ya da cehenneme ulaştıracak olan hayır veya şer yolunu kendisi tercih etmektedir. Dolayısıyla insanın, kendi üzerine düşen sorumlulukları yukarıda bahsi geçen etkenlere havale etmesi söz konusu değildir.

Kaynakça

- Akbulut, R. Adeviyye. *Kur'an'daki Anne*. İstanbul: Nesil Yayınları, 2010.
- Akseki, Ahmet Hamdi. *İslam Dini*. Ankara: Gaye Matbaası, 1933.
- Altıntaş, Ramazan. *Kur'an'da Hidayet ve Dalâlet*. Konya: Rev Yayınları, 1997.
- Âsım Efendi, Mütercim. *Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu, 2014.
- Bağavî, Muhyî's-Sünne Ebî Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ud. *Tefsîru'l-Bağavî (Meâlimü't- Tenzil)*. Thk: Heyet. Riyad: Dâr-u Halibe, h: 1409.
- Bağceci, Muhittin. *Peygamberlik ve Peygamberler*. Ankara: Kitabe Yayınları, 2013.
- Bediüzzaman, Said Nursî. *Sözler*. İstanbul: Envar Neşriyat, 1993.
- _____. *Lem'alar*. İstanbul: Envar Neşriyat, 1996.
- Bilgiz, Musa. *Kur'an'da Bilgi*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2013.
- _____. *Hayırlı Çocuk Yetiştirmenin Temel İlkeleri*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2006.
- _____. "Kişiliğin Oluşumunda Fitrat ve Sosyal Çevrenin Etkisi (İsra, 17/84. Ayeti Ekseninde)". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 25, (2006): 125-144.
- _____. *Kur'an Açısından Vicdan ve Değeri*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2007.
- _____. "Kur'an'da Amellerin Değer Yönünden Mukayesesi", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20, (2003):130-158.
- _____. "Kuranda Nübüvvet", *Diyanet İlmi Dergi* 49, sy. 1 (2013): 23-46.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail b. İbrahim b. Muğire el- Cu'fiyyi el- Buhariyyi, *el-Câmiu's-Sahih*, Riyad: Beytü'l-Efkârî'd-Devliyye, 1998.
- Canan, İbrahim. *Kur'ân'da Çocuk*. İstanbul: Nesil Yayınları, 2011.
- Cebeci, Lütfullah. *Kur'ân'da Şer Problemi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1985.
- Cebeci, Suat. *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye'de Din Eğitimi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1996.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammâd. *es-Sihâh fi'l-Luğa*. Beyrut: Dâru'l-İlm, 1990.
- Cürcânî, Ali b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerif. *Mu'cemu't-Ta'rifât*. Kahire: Fazilet Yayınları, h:1403.
- Demir, Osman. "Vicdan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43: 100-102. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistâni. *Sünen*. Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif, 1988.
- Ebû Hanîfe, Numan b. Sâbit el-Kûfî. *el- Fıkhu'l- Ekber*. Şerh: Aliyyü'l- Kârî el-Hanefî. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1995.
- Eren, Şadi. *İnsan ve Eğitim*. İstanbul: Yeni Asya Yayınları, 1996.
- Ferâhîdî, Halil b. Ahmed. *Kitabu-l Ayn*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003.
- Hasîrîzâde, Elif Efendi. *en-Nûru'l-Furkân fî Şerhi Lugâti'l-Kur'ân*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015.
- Hökekleli, Hayati. *Din Psikolojisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998.
- _____. "Fitrat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13: 47-48. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996.
- Izutsu, Toshihiko. *Kur'ân'da Allah-İnsan*. Trc. Süleyman Ateş. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 2009.
- İbn Aşûr, Muhammed Tahir, *et-Tahrir Ve't-Tenvir*, I-XXX, Dâru't- Tunusiyi, Tunus 1984.

- İbn Atiyye, Kâdı Ebû Muhammed Abdulhak b. Ğâlib el-Endelusî. Thk. Abdu's- Selâm Abdüşşâfi Muhammed. *el-Muharrerü'l-Vecîz fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-'Azîz*. Beyrut: y.y., 2001.
- İbn Fâris, Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekerriyyâ. *Mekâyisü'l-Luĝa*. Thk. Abduselâm Muhammed Harun. Kahire: Dâru'l-Fikr, 1979.
- İbn Hişâm. *Sîretü'n- Nebî*. Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, Beyrut: y.y., 1990.
- İbn Kayyim, el-Cevziyye. *Bedâi' u't-Tefsîr*. Trc. Heyet. İstanbul: Karınca & Polen Yayınları, 2011.
- İbn Kesîr, İmam el-Celîl el-Hafîz 'İmâdü'd-Din Ebu'l-Fidâ İsmail ed-Dımeşkî. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*. Thk. Heyet. Kahire: Kurtuba, 2006.
- İbni Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe. *Tefsîru Ğarîbi'l- Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l- İlmiyye, 1978.
- İbni Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem el-Afrîkiyyî'l-Mısrî. *Lisânu'l-'Arab*. Bağdat: es-Sekâfe ve'l-İlâm Bakanlığı Şu'ûni's-Sekâfiyyî'l-Âmme, 1992.
- "İletişim". www.tdk.gov.tr_ Erişim 08.06.2017.
- İsfehânî, Ebu'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal er-Râĝıb. *el-Müfredât fi Ğarîbi'l-Kur'ân*. (pdf formatını waqfeya'dan indirdiğim bu kitabın basım yeri ve yılı belirtilmemiştir) Mektebetü Nezâr Mustafa el-Bâz, t.y.
- Kara, Necati. *Kur'ân'a Göre Hz. Musa, Firavun ve Yahudiler*. İstanbul: Seha Neşriyat, 1991.
- Kazancı, Ahmet Lütfi. *Peygamber Efendimizin Hitabeti*. İstanbul: Marifet Yayınları, 1997.
- Komasyon. *Geçmişten Günümüze Posta*. Ankara: PTT Genel Müdürlüğü, 2007.
- Komasyon. *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007.
- Kılıç, Sadık. *Kur'an'da Günah Kavramı*. Konya: Hibaş Yayınları, 1984.
- Kutub, Seyyid. *et-Tasvîru'l-Fennî fi'l-Kur'ân*. Kahire: Dâru's-Şurûk, 2002.
- Mâverdi, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib el-Basrî, *en-Nüket ve'l-'Uyûn*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, t.y.
- _____. *Edebü'd-Dünyâ ve'd-Dîn*. Şerh ve ta'lik: Muhammed Kerim Râcih. Beyrut: Dâr-u İkra, 1985.
- Meydânî, Abdurrahman Hasan Habenneke. *Me'âricü't-Tefekkür ve Dekâ'iku't-Tedebbür*. Şam: Dâru'l-Kalem, 2000.
- Müslim, Ebu'l- Hüseyin Müslim b. el Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî en-Nişâbûrî. *el-Câmi'u's-Sahîh*. Riyad: byy., 1998.
- Râzî, Muhammed Fahrüddin. *Tefsir-i Kebîr (Mefâtihu'l- Ğayb)*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1994.
- Sâbûnî, Nüreddin. *Mâtürîdiyye Akâidi*. Trc. Bekir Topaloğlu. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2000.
- Saka, Şevki. *Kur'ân-ı Kerim'in Davet Metodu*. İstanbul: Seha Neşriyat, 1991.
- Sırma, İ. Süreyya, Mahmut Kaya, Mehmet Erdoğan, Niyazi Özdemir, Mehmet Doğan ve Sami Şener. *Sosyal Değişme ve Dini Hayat*. İstanbul: İslami İlimler Araştırma Vakfı, 1991.
- Solmaz, N. Mehmed, İsmail Lütfi Çakan. *Kur'an-ı Kerim'e Göre Peygamberler ve Tevhid Mücadelesi*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1996.
- Suyûtî, Celâleddin. *ed- Dürrü'l-Mensûr fi't-Tefsîr bi'l-Me'sûr*. Thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. Kahire: Hicr, 2003.

- Sülün, Murat. "Nefs-i Mutma'inne Ayetine Yeni Bir Yaklaşım". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 50, sy. 1 (2009): 1-24.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Tefsiru't-Taberî, Câmiu'l-Beyân An Te'vil-i Âyi'l-Kur'an*. Thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. Kahire: Hicr, 2001.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. *el-Câmiu'l-Kebîr, (Sünen-i Tirmizî)*. Riyad: Mektebetü'l-Ma'ârif, t.y.
- Uzunay, Meral Y. *Çocuk Eğitiminde Anne Baba Tutumları*. İstanbul: Eşik Yayınları, 2013.
- Vankulu, Mehmet Efendi. *Vankulu Lüğati*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu, 2015.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Akıl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2: 242-246. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. İstanbul: Eser Neşriyat ve Dağıtım, 1979.
- Yolcu, Mehmet. *Kur'an'ın Zihniyeti Değiştirmesi*. İstanbul: Denge Yayınları, 2005.
- Zemahşerî, Cârullah Ebi'l-Kâsım Mahmud b. Ömer. *el-Keşşâf 'an Hakâiki Ğavâmizî't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekâvîl fi Vücûhi't-Tevîl*. Thk. Adil Ahmed Abdul Mevcud, Ali Muhammed Muavviz. Riyad: Mektebetü Abikan, 1998.
- Zerkânî, Muhammed Abdulazîm. *Menâhülü'l-İrfân Fî Ulûmi'l-Kur'an*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2005.